

MARCIN KONARSKI

 <http://orcid.org/0000-0001-8791-884X>

Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie

Komisja Centralna Likwidacyjna w Księstwie Warszawskim w latach 1808–1812

Abstract

The Central Liquidation Commission in the Duchy of Warsaw between 1808 and 1812

The subject of the analysis concerns one of the administrative-legal aspects related to military requisitions in the period of the Duchy of Warsaw, namely, the claims of the population resulting from unsatisfied dues for war requisitions and material losses in households which occurred as a result of military operations conducted on Polish soil in the early 19th century. In light of the regulations adopted by the authorities of the Duchy of Warsaw, these claims were to be settled in the manner indicated, while future public burdens were to be settled on the basis of the principle of equity in the form of co-equation, i.e. the equalisation of duties for the benefit of the army. The Central Liquidation Commission – the state body appointed to carry out the liquidation of claims – was established in 1808. Its main duty was to carry out activities such as the receipt, consideration, and determination of claims against the State Treasury.

Keywords: Duchy of Warsaw, public burdens, wartime contributions, military requisitions

Słowa kluczowe: Księstwo Warszawskie, ciężary publiczne, świadczenia wojenne, rekwizycje wojskowe

1. Wprowadzenie

Zagadnienia będące przedmiotem niniejszej analizy pozostają związane z majątkowym prawem administracyjnym, w szczególności z instytucją wywłaszczenia nieruchomości i ruchomości traktowaną współcześnie przez naukę prawa jako ciężar publiczny na rzecz obrony państwa¹. Co do zasady wywłaszczenie rozumiane jest jako akt konsty-

¹ Zob. m.in. Szalewska, „Ciężary”, 550–1; Michalska-Badziak, „Dobra publiczne”, 109–10.

tutywny, przez który państwo odbiera lub ogranicza prywatną własność na rzecz celu publicznego, na przykład wywołanego potrzebami wojny i jej następstwami, zasadniczo za odszkodowaniem². Ogólnie rzecz ujmując, oznacza to, że w wypadkach nagłych, kiedy idzie o istnienie kraju, władze państwowe mają prawo żądać od obywateli zarówno poświęcenia życia, jak i mienia w celu jego obrony³. W tym drugim przypadku następuje to najczęściej w drodze świadczeń rzeczowych przybierających formę rekwizycji wojskowych, które niejednokrotnie doprowadzają do znacznych strat majątkowych.

W okresie istnienia Księstwa Warszawskiego rzeczone straty majątkowe ponoszone przez osoby prywatne stały się przedmiotem działalności Komisji Centralnej Likwidacyjnej (dalej: KCL), której głównym zadaniem było ustalanie pretensji od skarbu państwa należnych poszkodowanym. Zauważyć w tym miejscu wypada, że tego rodzaju kolegia o charakterze likwidacyjnym, a więc komisje likwidacyjne, określane czasem mianem komisji odszkodowawczych, znane były nie tylko interesującemu nas tutaj prawu krajowemu, lecz i prawu międzynarodowemu, nieraz bowiem powoływano je w przeszłości wskutek postanowień traktatów pokojowych, które ustalały specjalne tytuły indemnizacyjne celem pokrycia zobowiązań w stosunku do obywateli państw trzecich tytułem odszkodowań za przeprowadzone w czasie działań wojennych przez obce wojska świadczenia przymusowe, wywłaszczenia, dostawy produktów żywnościowych itp.⁴

Znajdująca się w spektrum moich poszukiwań naukowych Komisja Likwidacyjna powołana została na początku istnienia Księstwa Warszawskiego celem – jak czytamy w pierwszym projekcie jej organizacji z 9 marca 1808 r. – „wymierzenia każdemu winnej należytości, oraz chcąc zapewnić dla Rządu Naszego Księstwa Warszawskiego to zaufanie, jakie stale przesza wewnętrznej kraju tego wartości oraz charakter nań zamieszkałego Narodu”⁵. Była to zapowiedź, że słuszne roszczenia ludności wynikające z powodu niezaspokojonych należności z tytułu rekwizycji wojennych i strat w gospodarstwie domowym wskutek działań zbrojnych na ziemiach polskich na początku XIX w. zostaną zaspokojone, a przyszłe ciężary publiczne uregulowane zostaną na podstawie zasady słuszności w formie koekwacji, czyli zrównania przede wszystkim powinności na rzecz wojska⁶.

2. Stan badań i metodologia

Problematyka stanowiąca przedmiot niniejszych dociekań naukowych nie była dotychczas szerzej omówiona w literaturze. Wzmianki na temat interesującego mnie kolegium odnajdujemy co prawda w opracowaniach Józefa Kaczkowskiego i Aleksandra

² Zob. Monteskiusz, *O duchu praw*, 446–7; Jaworski, *Nauka prawa*, 166–7; Zimmermann, *Wywłaszczenie*, 8–11, 71–8, 120–1, 145, 241; Boć, *Wyrównanie strat*, 24.

³ Por. Rundstein, *Szkody wojenne. Teoria*, 160–1.

⁴ Zob. Rundstein, *Szkody wojenne a współczesne prawo*, 37.

⁵ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 3.

⁶ Zob. Kraushar, „Sprawa likwidacji”, 98.

Kraushara – obu pochodzących z 1917 r.⁷, jednakże zauważyć należy, że podjęte przez tych autorów kwestie ograniczyły się jedynie do mniej lub bardziej powierzchownego opisanego działalności Komisji Likwidacyjnej, pomijając między innymi sprawy jej obsady personalnej i organizacji. Wobec powyższego słuszne wydaje się gruntowne uzupełnienie tych i innych braków czemu naprzeciw wychodzi niniejszy artykuł, który stanowi pierwsze tego rodzaju opracowanie dotyczące głównego organu administracji państwowej w systemie likwidacji roszczeń za szkody wojenne w okresie Księstwa Warszawskiego.

W trakcie badań posłużyłem się szeregiem metod ustalania faktów historycznych, takich jak metoda indukcyjna czy porównawcza, których nie ma potrzeby w tym miejscu bliżej wyjaśniać⁸. Oczywiście niezbędna była przy tym analiza logiczno-językowa norm prawnych zawartych w aktach normatywnych zarówno prawa polskiego, jak i francuskiego, pochodzących z przełomu XVIII i XIX w., bez której nie sposób, rzecz jasna, było odnieść się do interesujących zagadnień. Szczególna rola przypada tutaj przywołaniu francuskich regulacji prawnych, które poprzez sojusz polityczny i militarny Księstwa Warszawskiego z napoleońską Francją znalazły oddźwięk w rodzimym ustawodawstwie.

Jeśli idzie o archiwalny materiał źródłowy będący podstawą analizy, to stanowią go przede wszystkim wcześniej niewykorzystane przez badaczy epoki dokumenty pochodzące ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Zawierają one między innymi niepublikowane dotychczas projekty aktów normatywnych, opinie itp., dotyczące organizacji i funkcjonowania interesującego mnie gremium. Poza tym przydatne okazały się źródła drukowane w postaci *Protokołów Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*, których poszczególne tomy zostały opracowane i wydane w latach 1960–1996 przez Bronisława Pawłowskiego (1883–1962), Tadeusza Mencela (1912–1987) i Mariana Kallasa (1938–2020). Stanowią one jak zawsze w trakcie badań nad dziejami Księstwa Warszawskiego niezastąpione źródło informacji.

Głównym celem badawczym, jaki postawiłem przed sobą, była – w miarę możliwości – wielopoziomowa i wielopłaszczyznowa analiza kwestii dotyczących organizacji i działalności Komisji Likwidacyjnej na tle ówczesnie panujących stosunków społecznych i politycznych. Jednakże przez wzgląd na ograniczone ramy redakcyjne nie sposób było rozwinąć w tym miejscu wszystkich interesujących zagadnień, wobec czego pozostawiam je dalszemu opracowaniu w innej formie na przyszłość. Niemniej należy podkreślić, że już teraz poniższa analiza wypełnia lukę poznawczą, uzupełniając dotychczasowy stan badań w zakresie historii ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego.

⁷ Zob. Kaczkowski, „Zasady”, 17–28; Kraushar, „Sprawa likwidacji”, 98–102.

⁸ Szerzej zob. Handelsman, *Historyka zasady*, 44–8, 211–2; Topolski, *Metodologia*, 377–400; Bardach, *Themis*, 11–33.

3. Francuskie wzory wyrównywania strat rekwizycyjnych

Podobnie jak w innych dziedzinach życia państwowego również w zakresie odszkodowań za straty i szkody wojenne w okresie Księstwa Warszawskiego wzorowano się na ustawodawstwie rewolucyjnej, a następnie napoleońskiej Francji⁹, które stało na gruncie poszanowania prawa własności, dopuszczając jego naruszenie wyłącznie w wyjątkowych sytuacjach przewidzianych przez prawo. Zanim więc przejdę do dalszych rozważań, warto przywołać w tym miejscu podstawowe rozwiązania ówczesnego prawa francuskiego w zakresie wyrównywania strat rekwizycyjnych, które miały wpływ na kształt regulacji prawnych w tym zakresie na ziemiach polskich.

Pierwszą znaczącą regulacją w rewolucyjnej Francji, która przyznawała obywatelom francuskim odszkodowania za utracony w całości lub części majątek w czasie wojny, był dekret z 11 sierpnia 1792 r.¹⁰, przy czym w nieznacznym zakresie kwestie te poruszały już dekrety z 5 i 8 lipca 1791 r., w świetle których właścicielowi należało się odszkodowanie zarówno w razie zburzenia domu położonego na terenie wojskowym dla celów obronnych, jak i w razie wykonywania innych czynności o charakterze obronnym¹¹.

W sierpniu 1792 r. francuskie Zgromadzenie Narodowe uznaje, że jeśli w czasie wojny, której celem jest zachowanie wolności, niepodległości i konstytucji francuskiej, każdy obywatel jest winien państwu ofiarę ze swego życia i majątku, państwo musi ze swej strony chronić obywateli, którzy poświęcają się jego obronie i przychodzą z pomocą tym, którzy tej obronie poświęcają się w razie inwazji lub tymczasowego pobytu wroga na terytorium Francji i wskutek tego mogą stracić całość lub część swojego majątku.

Niestety dekret ten odnosił się do strat wynikłych wyłącznie z działalności obcych armii, nie przewidując odszkodowania za działania własnych wojsk¹². Wobec tego już rok później pojęcie prawa do odszkodowania zostało rozszerzone przez dekrety z 27 lutego i 14 sierpnia 1793 r. (9 Ventôse'a i 27 Thermidora roku I Republiki)¹³. W ocenie Szymona Rundsteina ten pierwszy dekret po raz pierwszy tworzył obowiązek całkowitej naprawy szkód wojennych i nadawał obywatelom prawa wiarygodności wobec państwa¹⁴. Z kolei w świetle postanowień dekretu z 14 sierpnia szkoda miała być rejestrowana przez komisarzy powołanych przez władze lokalne i komisarzy Rady Wykonawczej, którzy ustalali wspólnie wysokość rekompensaty według szczegółowych zasad. W drugim dekrete przyjętym tego dnia i uzupełniającym wcześniejsze ustalenia postanowiono¹⁵, że

⁹ Podkreślenia wymaga jednak fakt, że nieraz krytykowano przejmowanie wzorów francuskich ocenianych jako często nieodpowiadające miejscowym warunkom. Zob. Kallas, „Koncepcje”, 199. Por. Cichoń, „Wpływy francuskie”, 1–18; Czuby, „Księstwo”, 386; Koredeczuk, „Związek reform”, 233–41.

¹⁰ Décret du 11 août 1792 relatif aux indemnités à accorder aux citoyens qui auraient perdu, dans le cours de la guerre, tout ou partie de leurs propriétés.

¹¹ Décret du comité militaire sur les places de guerre et postes militaires, lors de la séance du 5 juillet 1791; Décret du 8 juillet 1791, concernant la conservation et le classement des places de guerre et postes militaires, la police des fortifications et autres objets y relatifs.

¹² Szerzej zob. Henry, „La Révolution”, 391–5.

¹³ Décret du 14 août 1793 relatif aux indemnités à accorder aux habitants des frontières qui ont été dévastées par l'ennemi.

¹⁴ Zob. Rundstein, *Szkody wojenne. Teoria*, 6–7.

¹⁵ Décret du 14 août 1793 relatif aux indemnités à accorder aux communes qui, l'année dernière ont éprouvé des pertes par l'invasion de l'ennemi.

Minister Spraw Wewnętrznych jest upoważniony do wypłacenia sum gminom, które w 1792 r. poniosły straty spowodowane najazdem nieprzyjaciela lub skutkami działań armii francuskiej dla celów wspólnej obrony.

W okresie rządów Dyrektoriatu podważono wcześniejsze prawo do odszkodowania i zgodnie z prawem z 10 października 1797 r. (19 Vendémiaire'a roku VI Republiki) wojna została zrównana z takimi zdarzeniami, jak grad, pożar, powódź czy naturalne plagi¹⁶. Oznaczało to, że w przypadku strat materialnych wynikających ze wspomnianych zdarzeń obywatelowi nie przysługiwało pełne prawo do odszkodowania, niemniej Minister Spraw Wewnętrznych dysponował kwotą, która przeznaczona miała być na ulgi dla mieszkańców. Oszacowanie strat w terenie należało do specjalnych komisarzy, którzy ustalali stan faktyczny i dokonywali wyceny straty, po czym przekazywali swoje sprawozdania do zaopiniowania administracji departamentalnej, która podejmowała ostateczną decyzję o przyznaniu ulgi i jej wysokości.

Po uzyskaniu przez Napoleona tytułu Cesarza Francuzów, 25 maja 1804 r. (5 Prairial'a roku XII Republiki) ogłoszono dekret przyznający pełne odszkodowanie mieszkańcom departamentów, którzy ponieśli straty w związku z bombardowaniami wojsk angielskich¹⁷. W kolejnych latach ustawodawstwo napoleońskie rozszerzało postanowienia mające na celu pokrycie wydatków rekwizycyjnych¹⁸, w trakcie zaś tak zwanych 100 dni Napoleon ogłosił w kwietniu 1815 r. dekret ustanawiający nadzwyczajny fundusz, którego zadaniem miała być pomoc indywidualna za zniszczenia w 1814 r. Ostatnie dwa dekrety, rzecz jasna, nie zostały recypowane do systemu prawnego Księstwa Warszawskiego, które znajdowało się już pod okupacją rosyjską.

4. Sprawa rekwizycji wojskowych i ich wynagrodzenia w 1807 r.

Rekwizycje wojskowe na ziemiach polskich będące skutkiem stacjonowania bądź przemarszu wojsk – najpierw pruskiego, później rosyjskiego i francuskiego – powodowały spustoszenia materialne tych ziem poprzez samowolę niektórych dowódców żądających od społeczeństwa polskiego najcięższych ofiar. Wynikiem tych działań było doszczętne niszczenie miast i wsi przez rekwizycje wojskowe i cywilne oraz ciężary utrzymania przebywających w Polsce wojsk francuskich, które doprowadziły rolnictwo w niektórych częściach kraju do kompletnej ruiny¹⁹.

¹⁶ Loi du 19 Vendémiaire an VI relatif au mode de distribution des secours et indemnités a accorder a raison des pertes occasionnées par la guerre et les autres incidents imprévus antérieurement au 1er vendémiaire an VI.

¹⁷ Décret du 5 prairial an XII qui accorde une indemnité aux habitants des départements du Pas-de-Calais, de la Seine-Inférieure, de la Manche et des Côtes-du-Nord qui ont éprouvé des pertes par les bombardements ou incursions des Anglais.

¹⁸ Zob. Babiński, *Rejestracja*, 16.

¹⁹ Zob. Zych, *Rok 1807*, 145; Krzos, *Z księciem Józefem*, 177–82. Na niechlubną postawę oddziałów wojska, które dopuszczały się licznych nadużyć w stosunku do mieszkańców kraju, zwracali uwagę Julian Ursyn Niemcewicz i Aleksander Fredro. Zob. [Niemcewicz], *Pamiętniki*, 39; Fredro, „Trzy po trzy”, 127 i 135. Szerzej na temat sytuacji rolnictwa i położenia społecznego i prawnego ludności wiejskiej w Księstwie Warszawskim zob. Strzeszewski, *Kryzys*, 77–95; Konarski, „Legal reforms”, 93–123.

Bezpośrednią przyczyną podjęcia się przez władze Księstwa uregulowania kwestii związanych z odszkodowaniami za rekwizycje stanowiły liczne żądania zwrotu lub zapłaćenia za dostarczone w drodze rekwizycji Francuzom przedmioty lub kwaterunek (np. brak pokrycia rachunków wystawianych z tytułu kwaterunku oficerskiego). W tym celu wyznaczono deputację²⁰, która miała zająć się oblikwidacją:

[...] i dokładność jej rozpoznawszy, onę zatwierdzi, lub gdzie będzie wypadło, przyda i poprawi, wziętych w rekwizycję efektów i sprzętów, które oddanemi być mogą, powrót właścicielom zapewni, a tych wszystkich dostarczeń, które skonsumowane były, jak najściślej wyrachowawszy, gdzie będzie można, umiarkuje i ugodzi, a gdzie potrzebę zapłaty uzna, drogę do jej poszukiwania wskaże i projekt wynadgodzenia obmyśli²¹.

Deputacja likwidacyjna miała z przeprowadzonych przez siebie czynności zdać informację dyrektorowi policji, który przez wzgląd na zakres swoich kompetencji był odpowiedzialny za sprawy związane z zapewnieniem szeroko rozumianego porządku publicznego, a więc również z kwaterunkiem wojska i zachowaniem żołnierzy na kwaterach, gdzie często dopuszczali się oni nadużyć na niekorzyść osób udzielających kwaterunku. Podobnie sprawy wynikające z zaopatrzenia wojsk stacjonujących w miastach należały do władz policyjnych²². Podkreślmy, że przecież na prośbę byłego prezydenta miasta Warszawy i szefa departamentu policji w tym mieście, Joachima Moszyńskiego²³, przychylnono się do wniosku w sprawie uregulowania wszystkich dokonanych przez wojsko francuskie rekwizycji.

Komisja Rządząca (dalej: KRz) już pięć tygodni później – 23 kwietnia 1807 r. – podjęła jednak na prośbę deputacji likwidacyjnej rezolucję „względem uwolnienia od dalszych czynności”²⁴, co oczywiście oznaczało kres prac tego organu. Co do szkód obywateli, których doznali przez czynności rekwizycyjne dokonywane przez poszczególnych wojskowych, uznano, że te nie mogą być rzeczywiście udowodnione i ocenione. Tym samym krótka działalność tej deputacji dobiegła końca, co oczywiście nie oznaczało rozwiązania problemu odszkodowań, kolejne zaś miesiące przyniosły ponownie powrót zagadnień rekwizycji wojskowych na forum KRz.

Na sesji 237. w dniu 28 sierpnia pojawiła się sprawa roszczeń w zakresie odszkodowania dla obywateli w związku z urzędowymi rekwizycjami wojskowymi²⁵. Zalecono izbom administracyjnym, by obwieściły zainteresowanym, żeby wszystkie rzeczony roszczenia kierowano do nich, zaś po odebraniu ich i sklasyfikowaniu izby zobowiązane zostały do przesłania ich Dyrektorowi Spraw Wewnętrznych. Ten z kolei został zob-

²⁰ Prezesem mianowano Jana Nepomucena Małachowskiego, a członkami zostali wybrani: Józef Wielopolski, Jan Onufry Gorczyzewski, Jan Horain i Karol Ludwik Kortum.

²¹ Rostworowski, *Materiały*, 572.

²² Zob. Willaume, „Przesilenie”, 99–100; Mielnik, „Organizacja”, 312–3.

²³ Joachim Moszyński został mianowany 4 grudnia 1806 r. Szefem Departamentu Policji Miasta Warszawy na miejsce pruskiego oficera Fryderyka Tilly, który sprawował tę funkcję od 1799 r. Zob. *Gazeta Warszawska* 97, 5 grudnia 1806, 1525–6. Po utworzeniu departamentów dekretemi z 26 grudnia 1807 r. i 7 lutego 1809 r. J. Moszyński zajął stanowisko prefekta departamentu plockiego, przy czym pełnił on ten urząd najkrócej ze wszystkich prefektów w Księstwie Warszawskim (zaledwie miesiąc). Sobociński, *Historia*, 135; Kallas, *Organy*, 29; Knopp, „Prefekci”, 367.

²⁴ Rostworowski, *Materiały*, 613.

²⁵ *Ibid.*, 370.

wiązany do zbiorczego zebrania i ułożenia tych roszczeń oraz przedstawienia ich bez zbędnej zwłoki Komisji.

Oddzielnie uregulowano i ujednolicono 8 czerwca 1807 r. sposoby rozliczania z dzierżawcami dóbr narodowych rachunków o roszczenia przez izby administracyjne. Zgodnie z tymi przepisami:

[...] nadzwyczajne rekwizycje, przez które zapasy zboża, furazów i innych produktów dzierżawcom narodowym zajęte i jedynie na zastąpienie kontrybucji od powiatu przypadającej obrócone zostały, lub też w czasie przemarszu wojsk, mimo zrobienia repartycji zabranymi były, na powiat cały rozłożone i dzierżawcom przez powiat zwrócone być powinny²⁶.

Przepisy przewidywały jednocześnie, że „wszelkie inne pretensje kwitami urzędowymi nieudowodnione, równie i pretensje z przechodu wojsk do Skarbu publicznego roszczone, jako ze stanu wojny wynikające i za skutek klęsk publicznych uważane, wynagrodzonymi być nie mogą”²⁷.

Prace nad powołaniem szczególnego organu w zakresie likwidacji roszczeń podjęto w końcu 1807 r. w trakcie 34. sesji (nadzwyczajnej) w dniu 28 grudnia 1807 r., kiedy Rada Stanu rozkazała „podać projekt i osoby do wyznaczenia komisji po departamentach dla oblikwidacji [ostatecznego obrachowania – MK] rekwizycji na potrzeby wojska francuskiego dostarczonych i od władz na użycie do robót miejscowych wydanych”²⁸.

5. Nominacje do składu i prace legislacyjne nad organizacją Komisji Centralnej Likwidacyjnej

W świetle postanowień pierwszego projektu organizacji KCL z 9 marca 1808 r. roszczenia do Skarbu Księstwa Warszawskiego, które nie zostały do tego czasu rozpatrzone przez izby administracyjne, miały zostać natychmiast „roztrząśnione i obrachowane” przez prefektury i przesłane do KCL, która podporządkowana miała zostać Ministrowi Spraw Wewnętrznych²⁹.

Projekt składał się z 19 jednostek redakcyjnych (paragrafów) i zakładał, że KCL stosownie do instrukcji wydanej przez ministra będzie uznawać długi za rzeczywiste i przekazywać ministrowi, który za potwierdzeniem ich oblikwidacji wskaże Ministrowi Skarbu wydanie stosownych obligacji, które opiewać miały na sumę 100, 500 i 1000 złotych polskich. Na zaspokojenie tych obligacji przeznaczona miała zostać pewna bliżej nieokreślona część dóbr narodowych, które miały być sprzedawane w drodze licytacji³⁰.

Projektowi dekretu w tej formie nie nadano dalszego biegu i dopiero 13 maja 1808 r. na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra Skarbu, złożony za pośrednictwem Rady Stanu, król Fryderyk August wydał krótki, bo złożony z sześciu jednostek

²⁶ *Ibid.*, 694.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Senkowska-Gluck, *Donacje*, 91.

²⁹ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 3.

³⁰ *Ibid.*, k. 4. Por. Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 103.

redakcyjnych (artykułów), dekret ustanawiający KCL³¹, która w miejsce izb administracyjnych lub prefektur miała rozpatrywać pretensje (roszczenia) do Skarbu Księstwa Warszawskiego wynikające ze strat wojennych. Przypomnijmy, że izby administracyjne były zastępowane stopniowo od końca 1807 r. nową organizacją władz terenowych.

Zgodnie z postanowieniami dekretu z 13 maja roszczenia w zakresie likwidacji strat wojennych miały być natychmiast rozpatrzone i wyliczone przez prefektury, a następnie przez izby administracyjne lub prefektury wraz z dowodami przesłane do KCL, która swoją siedzibę miała w Warszawie.

W skład KCL³² wchodził Prezes, którym został senator kasztelan Walenty Faustyn Sobolewski³³, oraz członkowie³⁴: Jędrzej (Andrzej) Horodyski z departamentu warszawskiego, Jakub Kęszycki z departamentu poznańskiego, Jacek Zakrzewski z departamentu kaliskiego, Mikołaj Glinka z departamentu płockiego³⁵, Fryderyk hrabia Skórczewski z departamentu bydgoskiego³⁶ oraz Tadeusz Tyszkiewicz z departamentu łomżyńskiego. Wojsko miał reprezentować w Komisji generał Wincenty Aksamitowski. W dekrete podkreślono, że co do generała W. Aksamitowskiego Minister Wojny zapewnia, że obowiązki generała w KCL nie będą kolidowały z jego innymi obowiązkami wojskowymi³⁷. Osoba generała W. Aksamitowskiego pojawiła się już wcześniej w odniesieniu do reform organizacyjnych administracji wraz z procedowaniem przez KRZ projektu powołania administracji żywności dla wojska³⁸. Przypomnijmy tylko, że na sesji 257. KRZ w dniu 12 września wybranym na prezesa Deputacji Żywności został hrabia Jan Załuski, przy czym jednakże na sesji 258. w dniu 14 września Prezes KRZ przedstawił list hrabiego, w którym ten oznajmiał, że ofiarowanego miejsca prezesa przyjąć nie może. Wobec odmowy, na wniosek generała Jana Henryka Dąbrowskiego, Komisja dokonała nominacji na to miejsce generała W. Aksamitowskiego, który również nie podjął urzędu³⁹.

Nominacje do składu KCL nie miały charakteru stałego. W kolejnych latach poszczególne członkowie rezygnowali z udziału w jej pracach, co jednak było podyktowane głównie obowiązkami służbowymi, jakich musieli dopełnić w swoich departamentach lub przez względy militarne. A zatem 12 czerwca 1810 r. król Fryderyk August przychylił się do prośby Horodyskiego skierowanej za pośrednictwem Rady Stanu o zwolnienie go z obowiązków członka KCL i wyznaczenie nowego kandydata⁴⁰, którym został Feliks Czarnecki, były prezes Sądu Kryminalnego⁴¹. Z kolei 27 stycznia 1810 r.

³¹ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 8–9; dekret z dnia 13 maja 1808 r. (Dz.Pr.K.W. T. 1 Nr 11, 256–59).

³² Pierwsza lista kandydatów do KCL dołączona została do projektu dekretu 9 marca 1808 r. i zawierała te same nazwiska. AGAD, RSiRMKW, sygn. 156, k. 6.

³³ Pełnił on funkcję prezesa KCL do 19 lutego 1812 r., kiedy to na własne żądanie zrezygnował, a na jego miejsce powołany został senator kasztelan Feliks Józef Czarnecki. AGAD, RSiRMKW, sygn. 100, k. 40.

³⁴ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 3 i 4–5.

³⁵ Szerzej zob. Rosner, „Sędziowie i urzędnicy”, 665. 22 stycznia 1811 r. na jego miejsce mianowano archidiakona warszawskiego Andrzeja Wołowicza. AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 5 i 8.

³⁶ Szerzej zob. Nowicki, „Wizerunek Napoleona”, 27–33.

³⁷ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 5.

³⁸ Szerzej zob. Eile, *Dzieje administracji*; Zych, *Armia*, 38–40; Kowalczyk, „Aprovizacja”, 7–24; Konarski, „Legal aspects”, 99–128.

³⁹ Zob. Konarski, „Legal aspects”, 103.

⁴⁰ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 30–1; Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 235.

⁴¹ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 33; Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 253; Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 2, 19.

król skierował na wniosek Ministra Wojny pismo do wszystkich członków Rady Stanu, w którym zalecił Radzie Stanu, aby z departamentów poznańskiego i łomżyńskiego w miejsce członków KCL pułkowników Kęszyckiego i Tyszkiewicza („z cywilnych zostali wojskowymi”) przedstawiła innych kandydatów cywilnych, podobnie jak w przypadku generała W. Aksamitowskiego („dowodzi teraz brygadzie w Radomiu”), by w porozumieniu z Ministrem Wojny wskazała innego kandydata z wojska⁴². Ostatecznie Kęszycki został zastąpiony przez Wiktora Szotorskiego (Szołdrskiego) – sędziego apelacyjnego⁴³, Tyszkiewicz – przez Ksawerego Wilczewskiego, na miejsce zaś generała W. Aksamitowskiego powołano pułkownika Józefa Nowickiego⁴⁴. Podobnie było w przypadku Skórczewskiego, który w 1810 r. został zastąpiony przez kasztelana Antoniego Besiekierskiego (kawalera orderu Stanisława), po tym jak objął prezesurę komisji do porównania podatków w departamencie bydgoskim⁴⁵. Z kolei Besiekierski na własną prośbę został zwolniony ze sprawowania urzędu 10 kwietnia 1812 r.⁴⁶

Postanowienia dekretu ustanawiały delegatami miast następujące osoby, które w wymienionej większości były osobistościami znanymi i zasłużonymi: z Warszawy – Jakub Paschalis (kupiec i właściciel ziemski), z Torunia – prawnik i historyk Krystian Bogumił Steiner[t]⁴⁷, dla Poznania zastrzeżono nominację innego członka w miejsce Bernarda Rose (prezydent municypalny Poznania)⁴⁸. W odniesieniu do tej ostatniej kandydatury na 164. sesji Rady Stanu w dniu 9 sierpnia 1808 r. Minister Spraw Wewnętrznych przedstawił dwóch kandydatów na miejsce Rose⁴⁹, który został wybrany burmistrzem Poznania – Andrzeja Batkowskiego (prawnika, członka magistratu poznańskiego)⁵⁰ i Samuela Teodora Kasyusa (byłego radcę miasta)⁵¹. Jednocześnie wskazano innych dwóch kandydatów – Wilhelma Diestela i Hawelke, obywateli toruńskich, na miejsce Steiner[t]a, „który obowiązku tego przyjąć nie może, sprawując urząd prezesa sądu kryminalnego w Toruniu”⁵². Następnego dnia – 10 sierpnia, na swojej 165. sesji Rada Stanu potwierdziła przedstawienie kandydatów do KCL królowi⁵³.

⁴² AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 11.

⁴³ Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 103.

⁴⁴ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 13. Zaznaczyć należy, że Wilczewski nie nosił imienia Ksawery, lecz Jerzy. Błąd co do jego imienia stał się przedmiotem pisma w tej sprawie do Prezesa Rady Stanu i Ministrów z dnia 23 marca 1810 r., w którym uprasza się o sprostowanie imienia. AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 18. Por. Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 155–6. Pułkownik Nowicki kilka miesięcy później został mianowany szefem sztabu dywizji, wobec czego obowiązki nie pozwalały mu już pełnić funkcji członka KCL, o czym Minister Wojny poinformował Radę Stanu za pośrednictwem Ministra Spraw Wewnętrznych 3 maja 1810 r. AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 34.

⁴⁵ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 20–4.

⁴⁶ AGAD, RSiRMKW, sygn. 100, k. 48.

⁴⁷ Szerzej zob. Salmonowicz, „Krystian Bogumił Steiner (1746–1814)”, 134–40.

⁴⁸ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 5. Szerzej zob. Krzymkowski, „Postępowanie”, 486 i 488.

⁴⁹ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 26.

⁵⁰ *Ibid.* W kwietniu 1810 r. A. Batkowski zwrócił się do Ministra Spraw Wewnętrznych o zwolnienie z funkcji członka KCL, argumentując to faktem, że nie może w sposób właściwy wypełniać jednocześnie obowiązków ławnika miasta Poznania. Na swoje miejsce zaproponował kupca poznańskiego Jana Samuela Gumprechta. AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 26–9.

⁵¹ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 26; AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 8 i 10.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*, k. 9.

Celem przyspieszenia prac nad oblikwidacją władze Księstwa Warszawskiego postanowiły poszerzyć skład KCL, dokooptowując do niego po jednym konsyliarzu z każdego ministerium, co nastąpiło na 492. sesji Rady Stanu, która odbyła się 2 marca 1810 r.⁵⁴ Tym rozwiązaniem chciano zapewnić stałe *quorum* podczas prac Komisji. W ten sposób powołano: z ministerium sprawiedliwości Antoniego Wyczechowskiego, z ministerium spraw wewnętrznych Józefa Netrebskiego i z ministerium skarbu Piotra Bielińskiego i z ministerium policji Stanisława Ledóchowskiego⁵⁵.

Ostatnie nominacje do KCL miały miejsce 10 kwietnia 1812 r., kiedy to dla zapewnienia stałego i nieprzerwanego wykonywania jej czynności mianowano do jej składu na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych następujące osoby: sędziego Sądu Apelacyjnego hrabiego Zaliskiego, prezesa administracji Towarzystwa Ogniewego Ksawerego Gorczyzewskiego, sędziego pokoju Franciszka Ksawerego Rostworowskiego, byłego sędziego Koseckiego, hrabiego Piotra Łubińskiego oraz księdza Czyżewskiego z Rokitna⁵⁶.

Nadzór nad KCL sprawować miał Minister Spraw Wewnętrznych, który po ułożeniu odpowiedniej instrukcji w sprawie postępowania KCL miał przedstawić ją królowi za pośrednictwem Rady Stanu. Projekt instrukcji został przedstawiony przez ministra na 143. sesji Rady Stanu w dniu 2 lipca 1808 r., następnie oddany został do referatu Karola Woydy⁵⁷. Jednocześnie przedstawiono „kopię listu J[aśnie] P[ana] Daru, z Berlina pod dniem 15 czerwca do J[aśnie] P[ana] Chambon pisanego, przez tegoż sobie komunikowaną, gdzie wyrażono, iż wszelkie wydatki na wojsko francuskie poniesione przed 17 września 1807 r., zostać powinny przy Księstwie Warszawskim, a tylko te będą wynagrodzone, które wypadły później od tego czasu”⁵⁸.

Podkreślono w liście, że służyć ma on

[...] za zasadę do likwidacji wydatków i że ten list nie zmienia nic w sposobie dalszego opatrywania; to jest: że Księstwo Warszawskie, powinno zawsze awansować na wydatki, póki nie nastąpi odebranie szpitali. Minister objaśniając tę okoliczność, dzieli na trzy klasy pretensje Księstwa; w jednej obejmuje to, co do 17 września 1807 r. dostarczono dla korpusu 3-go marszałka Davout, a co ma być pokwitowane magazynami oddanymi przez tegoż marszałka pod administrację władz krajowych. – W drugiej kładzie te wydatki dla wielkiego wojska, na które Najjaśniejszy Cesarz przekazał swoje długi z pożyczki, z soli i z ustąpienie artylerii wynikające. – W trzeciej zawiera wszelkie pretensje przed 17 września 1807 r. wypadłe, o które jeszcze jest kwestia, czyli rząd francuski ma je powrócić, gdyż przytoczony powyżej wyrazu listu J[aśnie] P[ana] Daru, uważa minister tylko jako opinię tegoż: Odpowiadając bowiem w nim J[aśnie] P[an] Daru na zapytanie J[aśnie] P[ana] Chambon, czyli potrzebę wojska francuskiego przed 17 września 1807 r. – pisze te słowa: Mniemam [*je pense*] iż ta kwestia powinna być rozstrzygnięta *negative*⁵⁹.

Wspomniana wyżej instrukcja dla KCL zakładała, że organ ten będzie posiadał charakter kolegialny i składał się z prezesa i 10 nominowanych komisarzy. Prezesowi powierzono zorganizowanie kancelarii KCL i określenie etatu miesięcznego wraz z kosz-

⁵⁴ Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 102.

⁵⁵ *Ibid.*, 102–3.

⁵⁶ AGAD, RMKW, sygn. 100, k. 47.

⁵⁷ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 10–2 i 96–100.

⁵⁸ Pawłowski, *Protokoły*, t. 1, cz. 1, 359.

⁵⁹ *Ibid.*

tami kancelarii, który miał zostać przedstawiony do zatwierdzenia Ministrowi Spraw Wewnętrznych. Z pisma skierowanego przez Ministra Spraw Wewnętrznych do Rady Ministrów (15 lipca 1810 r.) dowiadujemy się, że „etat kancelarii za czerwiec wyniósł 1051 zł i 20 gr”⁶⁰.

W piśmie tym minister wносił do Rady Ministrów o wyjednanie, począwszy od roku etatowego 1810/1811: a) na pensje personelu kancelarii KCL miesięcznie 1051 zł i 20 gr, zaś rocznie 12 620 zł; b) na opał, światło, materiały do pisania i potrzeby kancelarii miesięcznie 448 zł i 10 gr, zaś rocznie 5 380 zł; c) na wydatki nadzwyczajne rocznie 3 000 zł. Ogółem dawało to sumę 21 000 zł⁶¹.

Na taką samą sumę został również ustanowiony 8 czerwca 1812 r. przez króla etat KCL na lata 1811/1812 i 1812/1813⁶².

Pensje 6 osób zatrudnionych w kancelarii KCL w okresie od 1 do 30 czerwca 1810 r., w zależności od stanowiska, kształtowały się następująco: sekretarz Roman Rutkowski – rocznie: 4500 zł – miesięcznie: 315 zł; kalkulator Karol Hofman – rocznie: 3 500 zł – miesięcznie: 291 zł; Jan Sękowski (brak informacji o stanowisku – MK) – rocznie: 1500 zł – miesięcznie: 125 zł; dwóch kancelistów – Tomasz Godlewski i Kajetan Górnicki – rocznie: 1200 zł – miesięcznie: 100 zł; służący Franciszek Rogulski – rocznie: 120 zł – miesięcznie: 10 zł⁶³.

Komplet Komisji wynosił pięć osób, zaś jej sesje odbywać miały się tak często, jak w ocenie prezesa wymagała tego potrzeba. W razie równej liczby głosów na sesji decydować miał głos przewodniczącego. Komisja miała używać zwyczajnej pieczęci królewskiej z napisem: Komisja Centralna Likwidacyjna⁶⁴. Pozostałe postanowienia zawarte w Instrukcji dotyczyły zakresu czynności KCL i były tożsame z tymi, które ostatecznie znalazły się w dekreście z marca 1809 r., o czym powiemy w dalszej części rozważań.

Temat projektu organizacji i działania KCL powrócił na 150. sesji Rady Stanu w dniu 15 lipca 1808 r. Po dokonaniu zmian projekt został od 9 lipca przesłany wszystkim członkom Rady Stanu⁶⁵. Został on podzielony na dwie części składające się z 27 artykułów: tytuł pierwszy – o wewnętrznym postępowaniu Komisji; tytuł drugi – o jej obowiązkach. W trakcie dyskusji w Radzie Stanu wykreślono dwa artykuły, „z których jeden przepisywał dla Komisji sposób zmoderowania jeszcze pretensji po ich uznaniu, jednych na 85 procent, drugich na 90, innych na 95 – drugi zaś wyrażał te, które żadnemu zmoderowaniu nie podpadało”⁶⁶. Jak się dowiadujemy, przyczyną, z powodu której wcześniej Rada Stanu nie wymieniała, które roszczenia i do jakiej ilości miałyby zostać zredukowane, było przekonanie, że dopiero po zakończeniu wspomnianej oblikwidacji, będzie można rozważać ograniczenie (zmoderowanie), jeżeli taka byłaby wola króla.

Tym samym projekt został przyjęty przez Radę Stanu i przesłany królowi. Dodać należy, że wraz z projektem została przesłana informacja księcia Ministra Wojny, która zawierała przedstawienie nowego kandydata do KCL, J[asnie] P[ana] Spinkę z Kamińska,

⁶⁰ AGAD, RMKW, sygn. 100, k. 1–2.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*, k. 49.

⁶³ *Ibid.*, k. 4.

⁶⁴ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 11, 20 i 96.

⁶⁵ *Ibid.*, k. 14–9 i 20–4.

⁶⁶ Pawłowski, *Protokoły*, t. 1, cz. 2, 15–6.

na miejsce mianowanego już Jacka Zakrzewskiego, który zwrócił się z prośbą do Ministra Spraw Wewnętrznych o zwolnienie go z obowiązków członka KCL⁶⁷. Jednakże już 12 sierpnia, na 166. sesji Rady Stanu, wstrzymano nominację Spinki, dopóki nie zostanie przedstawiony kandydat do KCL na miejsce B. Rose⁶⁸, co zresztą nastąpiło już wcześniej⁶⁹. Jednocześnie zawieszono decyzję w sprawie projektu instrukcji dla KCL.

Do sprawy instrukcji powrócono na forum Rady Stanu w trakcie jej 223. sesji 23 listopada, oczekując opinii w sprawie projektu z 15 lipca, co przekazano Ministrowi Spraw Wewnętrznych, od którego pochodził ten projekt i referendarzowi Karolowi Woydzie, który go referował⁷⁰. Tydzień później, 30 listopada na 227. sesji, powrócono do tej kwestii i Rada Stanu rozpatrywała niektóre postanowienia instrukcji KCL⁷¹, po czym ponownie polecono K. Woydzie zredagować raport dotyczący postanowień projektu odnoszących się do rozróżnienia pojęć „dług” i „dobrodziejstwo”, w związku z roszczeniami tych, którzy mieli wcześniej zapewnioną pomoc pieniężną za budowanie się „po miastach”. W ocenie referującego należało utrzymać te postanowienia „nie jako obowiązek i dług krajowy, ale jako czyn sprawiedliwy i z dobrej administracji wypadający”⁷². Dalsza dyskusja nad projektem dla KCL odbyła się 16 grudnia na 236. sesji Rady Stanu, kiedy to K. Woyda ponownie referował zmieniony projekt⁷³.

W tym samym czasie, 12 grudnia 1808 r., uchwalono dekret o repartycji żywności i furazu dla wojsk Księstwa Warszawskiego w okresie od 1 stycznia 1809 r. do 31 października 1809 r.⁷⁴ Dekret ten nakładał na wszystkich posiadaczy ziemi pod jakimkolwiek tytułem obowiązek dostarczenia dla wojska produktów w postaci pszenicy, żyta, leguminy, owsa, siana i słomy, przy czym dostarczenie tych produktów miało zostać wynagrodzone według średniej ceny targowej w Warszawie z września 1809 r.

W świetle postanowień dekretu na każdy odstawiony liwerunek wystawiany miał być kwit z podpisem dozorczy i kontrolera magazynowego, który służyć miał do obrachunków i wynagrodzenia ustalonego w późniejszym terminie. Kwity te były weryfikowane i poświadczane przez podprefekta. Przedstawiane były prefektowi, który następnie przekazywał je do Komisji Żywności wraz z zestawieniem ilości dostarczeń wyrażonych w kwitach z rzeczywistym stanem magazynów swojego departamentu.

Kolejne dyskusje w Radzie Stanu nad projektami do instrukcji dla KCL, przygotowanych w referacie K. Woydy, miały miejsce już w nowym, 1809 r. Na 291. sesji 13 marca odczytane zostały obszernie uwagi Ministra Spraw Wewnętrznych, „z których referendarz wyciągnął zasady do rzeczonych projektów”, po czym „całe to dzieło oddano jeszcze do przejrzenia i rozważenia radcy (Ignacemu) Sobolewskiemu, za zniesieniem się z referendarzem pracującym w tym przedmiocie”⁷⁵. Zresztą dyskusja nad

⁶⁷ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 25; AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 7.

⁶⁸ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 26–7; Pawłowski, *Protokoły*, t. 1, cz. 2, 60.

⁶⁹ *Ibid.*, 57. Na miejsce Zakrzewskiego ostatecznie wskazano członka Izby Obrachunkowej z departamentu kaliskiego Ignacego Miączyńskiego. AGAD, RSiRMKW, sygn. 156, k. 5 i 8.

⁷⁰ Pawłowski, *Protokoły*, t. 1, cz. 2, 248.

⁷¹ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 35–6.

⁷² Pawłowski, *Protokoły*, t. 1, cz. 2, 263.

⁷³ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 33–4; Pawłowski, *Protokoły*, t. 1, cz. 2, 293.

⁷⁴ Bartel, Kosim i Rostocki, *Ustawodawstwo*, t. 1, 165–7.

⁷⁵ Pawłowski i Mencil, *Protokoły*, t. 2, cz. 1, 164.

projektem instrukcji dla KCL miała miejsce również następnego dnia podczas 292. sesji Rady Stanu, kiedy to ukończono prace nad nią.

Ostatecznie wynikiem kilkumiesięcznych prac stały się trzy projekty dotyczące likwidacji strat⁷⁶. Pierwszy, liczący 18 artykułów, przewidywał sposób postępowania KCL, wymieniając roszczenia, które od niej miały być przyjmowane, i dzieląc je na trzy oddziały. Co ciekawe, Minister Spraw Wewnętrznych chciał dodatkowo przedłożyć oddzielny projekt dotyczący roszczeń dzierżawców dóbr narodowych, jednak zwrócono mu uwagę, że powyższy projekt zawiera już postanowienia uwzględniające ich roszczenia⁷⁷. Drugi projekt, liczący 14 artykułów, stanowił o rekwizycjach i repartycjach we wsiach podczas ostatniej wojny aż do 1 września 1807 r.

W świetle postanowień pierwszego projektu rekwizycje te nie podpadały obrachunkowi przez KCL, co oznaczało, że drugi projekt ustanawiał koekwację (zrównanie powinności, oznaczających tu powinności rekwizycyjne i repartycyjne) w powiatach i departamentach. Z kolei trzeci projekt, liczący 11 artykułów, stanowił podobną koekwację w miastach. Znaczącym postanowieniem na niekorzyść dochodzących strat było zawarte w dwóch ostatnich projektach odniesienie do „władz krajowych”, co miało znaczenie „dla oddalenia wszystkich bonów przez wojskowych francuskich w czasie wojny wydawanych i innych roszczeń i gwałtownych zaborów wynikających, które niepodobne są do udowodnionego obrachowania i niezmierną wynosiłyby sumę”⁷⁸. Oznaczało to, że wszyscy, którzy ponieśli straty wskutek na przykład rekwizycji dokonywanych nie przez „władze krajowe”, nie mogli liczyć na jakiegokolwiek odszkodowania. Postanowienia te były na tyle rażące, że radca stanu Jan Paweł Woronicz wniósł, aby przynajmniej opisano te straty dla satysfakcji poszkodowanych i historycznej wiadomości, „ile ten kraj zniósł podczas ostatniej wojny ciężarów”⁷⁹. Na apel ten odpowiedziano, że dokładnego obrachunku wszystkich roszczeń nie można obliczyć, przy czym wynoszą one ok. 300 milionów zł. Przyznać trzeba, że jak na ówczesne warunki była to suma olbrzymia.

Te trzy projekty zostały przyjęte przez Radę Stanu i przesłane królowi wraz z obszernym pismem Ministra Spraw Wewnętrznych objaśniającym tę materię w miejsce poprzedniego projektu instrukcji z dnia 15 lipca 1808 r. Ostatecznie 21 marca 1809 r. na 303. sesji Rady Stanu odczytano instrukcję dla KCL, która przybrała postać dekretu królewskiego składającego się z 18 artykułów⁸⁰. Poza tym podczas tej sesji określono koekwację (zrównanie powinności oznaczających tu powinności rekwizycyjne i repartycyjne) przez rady municypalne i miejskie, które zostały dokonane przez władze krajowe podczas ostatniej wojny do 1 września 1807 r. w miastach. Zgodnie bowiem z postanowieniami dekretu roszczenia z nimi związane nie podpadały obrachunkowi KCL. Jednocześnie Minister Spraw Wewnętrznych wstrzymał wydanie podobnego dekretu względem wsi, do czego zgodnie przychyliła się Rada Stanu, po czym nakazała tę opinię przesłać królowi⁸¹. W tej sprawie już 28 marca na 309. sesji Rady Stanu odczyta-

⁷⁶ *Ibid.*, 165–6.

⁷⁷ Sprawa ta była przedmiotem dyskusji na 446. sesji Rady Stanu 21 listopada 1809 r. Pawłowski i Mencil, *Protokoły*, t. 2, cz. 2, 279–80.

⁷⁸ Pawłowski i Mencil, *Protokoły*, t. 2, cz. 1, 166.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*, 184.

⁸¹ *Ibid.*

no dekret królewski⁸², który miał na celu koekwację rzeczonych ciężarów wynikających z rekwizycji i repartycji podczas ostatniej wojny. W dalszej części analizy powrócimy jeszcze do postanowień tego dekretu.

Ustalenie składu osobowego KCL i wielomiesięczne prace nad jej instrukcją stanowiły punkt wyjścia do ukształtowania tego organu administracji, czego ostateczną konsekwencją był, jak przed chwilą wspomnieliśmy, podpisany 16 marca 1809 r. przez króla, dekret o postępowaniu KCL⁸³. Niestety już miesiąc później – 14 kwietnia 1809 r. 30-tysięczny VII korpus arcyksięcia Ferdynanda d'Este przekroczył granicę Księstwa Warszawskiego, rozpoczynając wojnę Austrii z Francją, co oczywiście nie pozostało bez wpływu na funkcjonowanie KCL. W obliczu zagrożenia inwazją i następnie zajęciem Warszawy przez Austriaków działalność polskiej administracji cywilnej podporządkowanej *de facto* administracji wojskowej w zasadzie do połowy czerwca 1809 r. pozostawała zdominowana bieżącą sytuacją militarną.

Po wkroczeniu armii Księstwa Warszawskiego do Galicji utworzony tam został w czerwcu 1809 r. Centralny Rząd Tymczasowy obojga Galicji, którego kilkumiesięczna działalność koncentrowała się głównie na zabezpieczeniu potrzeb aprowizacyjnych polskiej armii, a co za tym idzie na rozkładzie ciężarów, jakie nakładano na ludność zaboru austriackiego⁸⁴. Ludność Galicji wskutek ciężaru rekwizycji wojskowych (głównie obowiązku dostarczania żywności i furazu) przekazała produkty na sumę ponad 48 milionów złotych polskich będącą wartością rozliczonych produktów na podstawie formalnych kwitów na rzecz trzech armii (polskiej, rosyjskiej i austriackiej) działających na terenie Galicji. Podkreślić również należy, że wskutek licznych innych nakładanych na ludność ciężarów (podwoły, kwaterunek) poniosła ona dotkliwe straty w inwentarzu i zabudowaniach⁸⁵.

Skalę obciążenia mieszkańców rekwizycjami doskonale oddają sporządzone latem 1818 r. przez wójtów gmin województwa lubelskiego wykazy produktów żywnościowych, furazu itp. (leguminy, kurcząt, wołów, mąki, chleba, piwa, wódki, masła, owsa, siana, słomy i koszul płóciennych) dostarczonych zarówno do magazynów, jak i bezpośrednio do poszczególnych oddziałów wojska polskiego w maju, czerwcu i lipcu 1809 r.⁸⁶. Tytułem przykładu gmina Turka w powiecie lubelskim dostarczyła w czerwcu 1809 r. 3 korce owsa i 2 cetnary siana⁸⁷. W tym samym czasie gmina Garbów dostarczyła 20 korcy owsa i 10 cetnarów siana oraz 5 beczek piwa i 24 kurcząt⁸⁸. Dla porównania w tym okresie gmina Łubki w powiecie kazimierskim dostarczyła 44 korce owsa i 48 cetnarów siana oraz aż 975 bochenków chleba i 67 garcy wódki⁸⁹. Jak widać, różnice w wielkości dostaw były znaczne i zależne przede wszystkim od siły gospodarczej poszczególnych terenów i liczby mieszkańców.

⁸² *Ibid.*, 198; dekret z dnia 24 marca 1809 r. (Dz.Pr.K.W. T. 1 Nr 11, 281–4).

⁸³ Dekret z dnia 16 marca 1809 r. (Dz.Pr.K.W. T. 1. Nr 11, 267–70).

⁸⁴ Szerzej na temat reform ustrojowych przeprowadzonych po zajęciu Galicji zob. Cichoń, „Zmiany”, 31–48.

⁸⁵ Zob. Krzos, *Z księciem Józefem*, 178–86.

⁸⁶ APL, KWL, sygn. 563, k. 1–95 (cały poszyt).

⁸⁷ *Ibid.*, k. 22.

⁸⁸ *Ibid.*, k. 26.

⁸⁹ *Ibid.*, k. 34.

6. Kompetencje i działalność Komisji Centralnej Likwidacyjnej

Dekret z 16 marca 1809 r. składał się z 18 jednostek redakcyjnych (artykułów) zgrupowanych w dwóch tytułach, które określały wewnętrzny sposób postępowania Komisji (Tytuł I) oraz obowiązki Komisji w zakresie roszczeń przez nią przyjmowanych (Tytuł II).

Zgodnie z postanowieniami tego aktu KCL miała składać się z Prezesa i nominowanych komisarzy, o czym wspomnieliśmy już wyżej. W zakresie kompetencji Prezesa KCL należało powołanie sekretarza kalkulatory i kancelarii oraz ustalenie ich miesięcznego etatu wraz z kosztami Kancelarii. Po dokonaniu tych czynności obowiązany był przedstawić sprawozdanie do zatwierdzenia Ministrowi Spraw Wewnętrznych.

W razie braku możliwości wykonywania przez Prezesa jego obowiązków zastępować mieli go poszczególni komisarze według porządku przewidzianego w dekrete. Komplet KCL składał się z pięciu osób, a do podejmowania decyzji wystarczyła zwykła większość głosów, przy czym w razie równej liczby głosów decydował głos Przewodniczącego. W świetle postanowień dekretu sesje KCL miały odbywać się trzy razy na tydzień, zaś w razie potrzeby mogły odbywać się częściej. Czynności dokonane w trakcie każdej sesji odnotowywano w dzienniku czynności, podobnie jak obecność komisarzy. Oddzielnie sporządzano protokoły likwidacyjne, których poszczególne karty miały być oznaczone. Poza wymienionymi wskazówkami co do wewnętrznych urządzeń KCL dekret nie wypowiadał się szerzej.

W drugim tytule dekretu, traktującym o obowiązkach KCL i przyjmowanych przez nią roszczeniach, w pierwszej kolejności określono – dosyć ogólnie zresztą – zakres przedmiotowy jej obowiązków. Zgodnie z tym głównym obowiązkiem KCL miała być działalność obejmująca przyjmowanie, roztrząsanie i stanowienie w zakresie roszczeń do Skarbu. W dalszej kolejności wskazano jednak sprawy, które miały być odsyłane do Komisji i od niej przyjmowane.

Dekret stanowił, że będą to: a) roszczenia z kontraktów (umów dawnego Rządu), tj. roszczenia dzierżawców dóbr narodowych⁹⁰, roszczenia entrepreneurów o wykonane budowle i reparycje, roszczenia kolonistów za dokonane karczunki, niedokończone dla nich budowle i wydane mimo kontraktu furaże w okresie wolności⁹¹; b) roszczenia o zaległe pensje, które przez KRz lub obecny rząd zostały oznaczone, ewentualnie o zaległe kompetencje od czasu ustanowienia KRz, a więc 14 stycznia 1807 r.; c) roszczenia za domy od czasu ustanowienia KRz, jak i roszczenia za zajęte koszary, lazarety, magazyny i inne składy lub potrzeby wojskowe i publiczne⁹²; d) roszczenia – od czasu ustanowienia KRz – za materiały dostarczone na potrzeby budowy fortyfikacji, mostów, rozmaitych budowli lub za statki dostarczane na potrzeby budowy mostów; e) roszczenia za

⁹⁰ Por. Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 2, 18.

⁹¹ Szerzej zagadnienia te regulowała Instrukcja względem dzierżawców dóbr narodowych i kolonistów z 13 lipca 1809 r. skierowana do wszystkich prefektów przez ministra spraw wewnętrznych. AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 120–3.

⁹² AGAD, RMKW, sygn. 142, k. 20–1.

domy rozebrane przez wzgląd na potrzeby fortyfikacyjne i place zajęte na fortyfikacje⁹³; f) roszczenia kupców za towary i aptekarzy za medykamenty dostarczone dla wojska; g) roszczenia rzemieślników i majstrów za roboty skarbowe; h) inne roszczenia pochodzące z kontraktów zawartych z osobami przez władze krajowe do tego upoważnione, również od czasu ustanowienia KRz.

Jak widzimy, zakres spraw o roszczenia, które powierzono KCL, pozostawał niezwykle szeroki. Nim przejdziemy do dalszej analizy, podkreślimy, że w świetle postanowień dekretu żadne z wyszczególnionych roszczeń nie mogło być przyjęte, jeżeli „należytymi dowodami i kwitami, jakie do usprawiedliwienia rachunków kas publicznych są potrzebnymi, nie jest wsparte, i przez Prefektury i Rady Prefekturalne, jako *debitum liquidum* wprzód nie jest uznane”⁹⁴.

Dekret ustalał również kolejność (porządek) w rozpatrywaniu i likwidowaniu długów krajowych, co oznaczało, że KCL miała obowiązek zajmować się w pierwszej kolejności roszczeniami za domy rozebrane z powodu budowy fortyfikacji i place przeznaczone na fortyfikacje⁹⁵, ewentualnie likwidacje stanowiące długi, które nie wzbudzały żadnych wątpliwości co do ich istnienia. Za takie uznano wszelkie roszczenia wynikłe z kontraktów, jak również te, co do których należność została już przez władze ustalona. W przypadku tych ostatnich należności były one oprocentowane w wysokości 4% i należały się od daty zaciągnięcia długu.

Kwestia roszczeń dzierżawców dóbr narodowych przewidziana przez dekret dotyczyła oczywiście rozrachunków dzierżawców z administracją o pretensje za szkody poczynione przez wojsko lub urzędników bądź z tytułu nadobowiązkowych dostaw na potrzeby kraju. Podkreślić należy, że mimo uprzywilejowania dóbr narodowych ich dzierżawcy początkowo nie posiadali ulg w zakresie dostaw żywności w wypadkach zdarzeń nadzwyczajnych. Wyjątkami były stosowane wobec nich pewne ulgi, jak na przykład co do liczby dostarczanych rekrutów czy też zwolnień z niektórych opłat⁹⁶. Z czasem – wobec dramatycznej sytuacji materialnej i poszukiwania środków zapewniających prawidłowe funkcjonowanie aparatu państwowego, w tym głównie wojska, co wymagało zaciągania zarówno dobrowolnych, jak i przymusowych pożyczek – zaczęto wprowadzać różne odroczenia, rozkładanie na raty oraz częściowe zwolnienia w opłatach dzierżawnych i ciężarach publicznych⁹⁷.

⁹³ Zob. opinię Ministra Spraw Wewnętrznych z 6 września 1811 r. w sprawie żądań mieszczan toruńskich o wynagrodzenia za zabrane domy i grunty na budowę fortyfikacji. AGAD, RMKW, sygn. 141, k. 18–9. Por. pismo Ministra Spraw Wewnętrznych w tej sprawie z 2 marca 1812 r., AGAD, RMKW, sygn. 141, k. 48–9. Ostatecznie projekt dekretu w tej sprawie przewidywał łączne wynagrodzenie ze skarbu publicznego w wysokości 416 370 zł i 15 gr dla 239 właścicieli domów, placów i ogrodów w Toruniu. AGAD, RMKW, sygn. 141, k. 50–65.

⁹⁴ Dz.Pr.K.W. T. 1 Nr 11, 264.

⁹⁵ Por. spór administracyjny hrabiego ordynata Stanisława Zamoyskiego w sprawie odszkodowania za zajęcie zabudowań i gruntów na potrzeby wojska w Zamościu. AGAD, RSIRMKW, sygn. 24b, k. 1–51; AGAD, RMKW, sygn. 141, k. 2–5, 7–12 i 39–42. Przypomnijmy, że szturm na twierdzę Zamość w 1809 r. spowodował utratę lub uszkodzenie połowy budynków, zaś władze próbowały uzyskać odszkodowanie dla ofiar działań wojennych oraz dla właścicieli terenów zajętych pod rozbudowę fortyfikacji na przedpolu twierdzy. Miasto miało zostać zamienione w dobra narodowe za odszkodowaniem, co wstępnie zaakceptował król i rząd w listopadzie 1811 r., do czego jednak ostatecznie nie doszło.

⁹⁶ Zob. Kallas, *Organy*, 51.

⁹⁷ Zob. *ibid.*

Jeśli idzie o roszczenia entrepreneurów, które stanowiły przedmiot zainteresowania KCL, wiązały się one z umowami przedsiębiorstwa będącymi osobną umową o dzieło, o której jednak nie wspominał Kodeks Napoleona. Jak zauważa Wojciech Witkowski, ten rodzaj umowy „traktowano jako jeden z dwóch rodzajów kontraktu najmu, tj. najmu robót obok osobnego najmu rzeczy”⁹⁸. W okresie nas interesującym roszczenia wynikające z entrepryzy odnosiły się przede wszystkim do zaopatrzenia wojska w żywność, furaz, konie, itp.⁹⁹ i wynikały ze sporów pomiędzy liwerantami (dostawcami) a organami administracji wojskowej bądź cywilnej na przykład o wysokość wynagrodzenia z tytułu kontraktu¹⁰⁰.

Jak powiedzieliśmy wyżej, w zakresie obowiązków KCL znalazły się również sprawy związane z roszczeniami za materiały dostarczone na potrzeby budowy fortyfikacji, mostów i rozmaitych budowli od czasu ustanowienia KRz. Niemniej na przełomie 1811 i 1812 r. sprawa dotycząca tej materii, ale odnosząca się do czasów przed ustanowieniem KRz, stała się przedmiotem pisma Ministra Spraw Wewnętrznych z 16 grudnia 1811 r. skierowanego do Rady Ministrów, w którym wskazano, że roszczenia te powinny być przyjmowane przez KCL, co argumentowano faktem, że te dostarczone materiały znajdują się już w budowlach fortyfikacyjnych i innych podobnych znajdujących się w posiadaniu rządu, wobec czego „niesłusznym byłoby ciężar długu za przedmiot, z którego Skarb ciągnie użytek, kłaść przez koekwację na mieszkańców”¹⁰¹. Rada Ministrów 10 stycznia 1812 r. przychylnie odniosła się do uwag ministra, czego skutkiem stał się dekret z 22 stycznia 1812 r., który uznawał za dług skarbowy i przyzwał na przyjmowanie przez KCL roszczeń za wymienione materiały również sprzed okresu ustanowienia KRz¹⁰².

Temat roszczeń za zburzone domy i zabrane place stał się natomiast przedmiotem posiedzenia Rady Stanu na 492. sesji 2 marca 1810 r., co spowodowane było licznymi i dramatycznymi prośbami mieszkańców podwarszawskiej Pragi, „aby spieszna nastąpiła ich straty oblikwidacja, a tymczasem, aby do płacenia podatków z tych gruzów i placów, których nie mają, obowiązany nie byli”¹⁰³. Pamiętać bowiem należy, że podstawa opodatkowania obejmowała również przepadłe dobra, co oznaczało, że mieszkańcy Pragi musieli płacić normalne podatki lokalne za ruiny czy tereny, których już nie posiadali, co zostało zmienione dopiero w marcu 1810 r., kiedy nałożono opłaty na istniejące realnie budowle, zwalniając od opłaty tereny przejęte przez państwo¹⁰⁴. Sprawę tę przed Radą Stanu przedstawił referendarz Stanisław Staszic, w następstwie czego przychyliła się ona, „powodowana uczuciem ludzkości i sprawiedliwości”, do wykreślenia z taryfy

⁹⁸ Witkowski, *Sądownictwo*, 136–7.

⁹⁹ Por. Konarski, „Publiczne posługi transportowe”, 124–33; Konarski, „Legal aspects”, 111–23.

¹⁰⁰ Zob. Witkowski, *Sądownictwo*, 143–4.

¹⁰¹ AGAD, RMKW, sygn. 100, k. 34–5.

¹⁰² *Ibid.*, k. 36–9.

¹⁰³ Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 102. Podkreślić należy, że mieszkańcy Pragi zmagali się z kwestią przyznania odszkodowań za wyburzane systematycznie kolejne budynki już od grudnia 1806 r. Mimo licznych interwencji mieszkańców w tej sprawie u władz wojskowych, m.in. generała Jeana Lemarrois, a następnie marszałka Louisa N. Davouta, roboty fortyfikacyjne prowadzone były w dalszym ciągu, zaś właściciele zburzonych domów nie otrzymywali żadnych odszkodowań.

¹⁰⁴ Zob. Belostycki, *Fortyfikacje*, 433.

podatkowej zburzonych domów i zabranych placów, w razie gdyby jeszcze wykreślenia nie dokonano¹⁰⁵.

Właściciele podzielono na trzy klasy: 1. obywatele, którym po rozebraniu domów nic już nie pozostało; 2. obywatele, którzy po rozebraniu domów mieli inne zabudowania; 3. obywatele, którzy po rozebraniu domów mieli grunta i ogrody¹⁰⁶. Suma konieczna do wypłacenia odszkodowań została oszacowana na 200 tys. talarów, czyli 1,7 mln zł, jednakże wskutek wojny 1812 r. sprawa ta nie znalazła swojego finału. Powodzeniem natomiast zakończyła się sprawa wynagrodzenia za zburzenie domu, stajni i wozowni na Pradze wskutek robót fortyfikacyjnych, co nastąpiło 24 grudnia 1811 r. wypłatą wynagrodzenia za dom w wysokości 4616 zł i 6 gr oraz 256 zł za stajnię i 775 zł za wozownię¹⁰⁷.

Poza powyższym KCL miała obowiązek zajmować się zaległościami etatowymi, lecz bez ustalania procentów, uznano bowiem, że od nich procenty nie powinny być liczone. Po obliczeniu wielkości roszczenia KCL miała obowiązek umieścić je w tabeli długów, wydając jednocześnie każdemu wierzycielowi zaświadczenie potwierdzające istnienie długu w stosunku do niego wraz ze wskazaną kwotą. Tak sporządzone tabele długów miały następnie zostać przesłane na ręce Ministrów Spraw Wewnętrznych i Skarbu.

Dopiero po rozpatrzeniu tych roszczeń procedowane miały być pozostałe, które wskazane zostały wyżej w punktach a–h. Postanowienia dekretu wskazywały, że po sporządzeniu z każdym wierzycielem ugody i umoderowaniu ich, również wydawane miało być zaświadczenie, jak w przypadku wyżej przez nas wskazanym, po czym także umieszczane w tabelach. Z kolei roszczenia, co do których nie mogła zostać zawarta ugoda, miały zostać poddane bezpośredniemu rozstrzygnięciu przez KCL. Jednocześnie wskazano, że zarówno za zaległości etatów, jak i roszczenia objęte postępowaniem ugodowym nie mogły być obliczane procenty.

Do kompetencji Ministra Spraw Wewnętrznych należało natomiast przepisanie rubryk, pod którymi tabele wierzycieli i długów skarbowych miały zostać ułożone, przy czym dekret wskazywał, że oprócz tego sporządzona ma zostać instrukcja dla prefektów i rad prefekturalnych w sprawie postępowania w zakresie obliczania i określania roszczenia, które nie mogły być odsyłane do KCL¹⁰⁸, dopóki nie zostaną zweryfikowane i przygotowane przez departamentowe władze administracyjne. Szczegółowa instrukcja została wydana 13 lipca 1809 r. przez Ministra Spraw Wewnętrznych i rozesłana do prefektur wraz z dekretami organizującymi KCL i ustanawiającymi koekwację w miastach i wsiach¹⁰⁹.

Jeśli idzie o wspomnianą koekwację w zakresie ciężarów wynikających z wojny, to sprawę tę uregulowano dwoma dekretami z marca 1809 r., przy czym pierwszy (z 16 marca 1809 r.) odnosił się do miast¹¹⁰, drugi zaś – z 24 marca 1809 r. – traktował o wsiach¹¹¹.

¹⁰⁵ Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 102; AGAD, RMKW, sygn. 142, k. 1–6.

¹⁰⁶ AGAD, RMKW, sygn. 142, k. 8–17.

¹⁰⁷ *Ibid.*, sygn. 141, k. 31 i 45.

¹⁰⁸ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 64–73.

¹⁰⁹ *Ibid.*, k. 107–17.

¹¹⁰ *Ibid.*, sygn. 210, k. 5–10; Dz.Pr.K.W. T. 1 Nr 11, 267–70.

¹¹¹ AGAD, RSiRMKW, sygn. 210, k. 2–4; Dz.Pr.K.W. T. 1 Nr 11, 281–4.

Postanowienia tych dekretów były podobne¹¹². Z brzmienia obu z nich dowiadujemy się, że przyjęto, iż rekwizycje i repartycje władz krajowych dokonane w miastach i wsiach do 1 września 1807 r. nie podlegają obrachunkowi KCL i należą do koekwacji, która miała być dokonana przez rady municypalne i miejskie oraz powiatowe i departamentowe. Wszyscy, którzy wysuwali roszczenia odnoszące się do zaboru bez wynagrodzenia towarów i innych przedmiotów, otrzymali możliwość dochodzenia dostatecznie udowodnionych i usprawiedliwionych roszczeń przed radami miejskimi lub municypalnymi oraz powiatowymi i departamentowymi¹¹³. Organy te po zweryfikowaniu roszczeń i uznaniu ich słuszności zobowiązane zostały do zawierania ugód i ustanawiania długu, po czym układano tabelę długów i wydawano każdemu wierzycielowi zaświadczenie potwierdzające uznanie jego wierzytelności we wskazanej kwocie.

W dalszej kolejności przewidziano ustalenie przez rady miejskie i municypalne oraz powiatowe i departamentowe długów pochodzących z repartycji, a następnie proporcjonalne rozłożenie sum ogólnego długu miasta lub municypalności na obywateli¹¹⁴, którzy przy rekwizycji zostali przez inne osoby zastąpieni albo przy repartycji w proporcji swojego majątku nie zostali obciążeni. W dekrete postanowiono jednocześnie, że w razie zbyt wielkiego obciążenia mieszkańców miasta odpowiedzialne organy mogły zwrócić się do rad departamentowych o pomoc w celu rozłożenia ciężaru przypadającego na jedno z miast na inne po konsultacji z Ministrem Spraw Wewnętrznych lub Radą Stanu. Dodatkowo żadne rozłożenie na miasta nie mogło zostać podjęte, dopóki nie zostało potwierdzone przez Ministra Spraw Wewnętrznych.

Jako że ani w dekrete ustanawiającym KCL z 13 maja 1808 r., ani w dekrete o sposobie postępowania KCL z 16 marca 1809 r. nie wskazano terminu, do którego roszczenia miały być przyjmowane, 18 stycznia 1810 r. uchwalono dekret¹¹⁵, w którym przyjęto, że ostatni dzień maja 1809 r. będzie uważany za termin, do którego KCL miała przyjmować wszelkie roszczenia¹¹⁶. Sprawa ta była zresztą przedmiotem dyskusji na 446. sesji Rady Stanu 21 listopada 1809 r., podczas której Rada przychyliła się do opinii Ministra Spraw Wewnętrznych, że

[...] pretensje poddane obrachowaniu komisji dochodzić mają do końca maja w roku terażniejszym, z owodu: iż od 1 czerwca uregulowane zostały stałymi etatami fundusze na wydatki krajowe, wszelkie więc pretensje od tego dnia z działań administracyjnych wynikające nie powinny już należeć do komisji likwidacyjnej, ale być ułatwione drogą zwyczajną podług przepisów rządowych¹¹⁷.

Jak wynika z pisma Ministra Spraw Wewnętrznych z 6 grudnia 1810 r. w sprawie oznaczenia terminu wnoszenia do KCL roszczeń przez zainteresowane osoby, działalność KCL doznawała opóźnień z powodu opieszałości rad prefekturalnych w przesyłaniu

¹¹² Zob. rozważania Ministra Spraw Wewnętrznych Jana Łuszczewskiego na temat zasad koekwacji z 28 stycznia 1809 r. AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 74–81a. Por. AGAD, RSiRMKW, sygn. 210, k. 17–8.

¹¹³ Nieraz wskutek beczynności tych organów pisma poszkodowanych w sprawach o wynagrodzenie za zarekwirowane przez wojsko produkty kierowane były na ręce Ministra Spraw Wewnętrznych i Rady Stanu. Zob. AGAD, RSiRMKW, sygn. 202, k. 1–4 i 39–41; AGAD, RMKW, sygn. 146, k. 1–4, 15–7, 27–8 i 30–4.

¹¹⁴ Por. raport z 15 czerwca 1811 r. w sprawie koekwacji ciężarów w miastach 6 departamentów i 4 nowych departamentów. AGAD, RSiRMKW, sygn. 210, k. 11–6.

¹¹⁵ Dz.Pr.K.W. T. 2 Nr 15, 108–9; Mencil i Kallas, *Protokoły*, t. 3, cz. 1, 59.

¹¹⁶ AGAD, RSiRMKW, sygn. 154, k. 141; oraz *ibid.*, sygn. 156, k. 2.

¹¹⁷ Pawłowski i Mencil, *Protokoły*, t. 2, cz. 2, 279.

oblikwidacji roszczeń do Skarbu¹¹⁸. Wobec powyższego Minister Spraw Wewnętrznych skierował na ręce Rady Ministrów projekt nowego dekretu w tej sprawie¹¹⁹. Projekt ten zyskał aprobatę rządu i już 18 grudnia 1810 r. skierowano go do dalszych prac¹²⁰.

29 grudnia 1810 r. przyjęto projekt dekretu, który miał na celu „przyśpieszyć ukończenie działania Komisji Centralnej Likwidacyjnej”¹²¹. Zgodnie z postanowieniami dekretu wszelkie roszczenia do Skarbu Księstwa Warszawskiego znajdujące się w gestii KCL miały zostać do 1 czerwca 1811 r. przekazane do rady prefekturalnej, a do 1 września 1811 r. rozpoznane i przesłane z powrotem do KCL. Podkreślono jednocześnie, że wskazane terminy są ostateczne i niedotrzymanie ich skutkowało upadkiem wszelkich roszczeń. Natomiast w razie uchybienia z winy rady prefekturalnej terminowi oznaczonemu na 1 września 1811 r. odpowiedzialność osobista za wszelkie straty spoczywać miała na członkach danej rady. Postanowiono, że wina rady prefekturalnej uznana zostanie za istotną, kiedy roszczenie przed dniem 1 czerwca 1811 r. wniesione do rozpoznania przez radę nie zostanie rozpatrzone i przesłane KCL do 1 września 1811 r.

Dekret z 29 grudnia 1810 r. nie został jednak wykonany, a więc nie został dotrzymany termin oznaczony na 1 czerwca 1811 r., co Minister Spraw Wewnętrznych wyjaśniał faktem, iż postanowienia dekretu nie dotarły do wiadomości wielu zainteresowanych zarówno mieszkających w kraju, jak i znajdujących się za granicą¹²². Wobec powyższego, stosownie do projektu nowego dekretu z 12 lipca 1811 r.¹²³, zdecydowano się 24 lipca 1811 r. kolejny raz podjąć to zagadnienie, tym razem mając zamiar określenia dostatecznego terminu do dokładnego oszacowania i zaspokojenia roszczeń, który wydłużono do 1 października 1811 r.¹²⁴ Dodatkowo wydłużono termin zamknięcia prac oblikwidacyjnych przez rady prefekturalne do 1 stycznia 1812 r.

3 stycznia 1811 r. w związku z wcieleniem do Księstwa Warszawskiego czterech nowych departamentów król Fryderyk August zwrócił się do Rady Stanu o wyznaczenie nowych kandydatów do nich na członków KCL¹²⁵. Jednocześnie 15 stycznia 1811 r. rozpoczęto pracę nad projektem dekretu rozciągającego czynności KCL na cztery nowe departamenty¹²⁶, który został ostatecznie skierowany przez Ministra Spraw Wewnętrznych do Rady Stanu 5 kwietnia 1811 r.¹²⁷ i przyjęty 26 czerwca 1811 r.¹²⁸ Celem dekretu było rozciągnięcie mocy postanowień dekretu z 13 maja 1808 r. na obywateli nowych ziem¹²⁹. Tym samym zgodnie z postanowieniami dekretu mieszkańcy miast, którym zabrane zostały w drodze rekwizycji towary, zboże, statki wodne, konie, domy lub spichlerze oraz

¹¹⁸ AGAD, RMKW, sygn. 100, k. 14.

¹¹⁹ *Ibid.*, k. 15–6 i 22.

¹²⁰ *Ibid.*, k. 17.

¹²¹ *Ibid.*, k. 18–21; Dz.Pr.K.W. T. 3 Nr 26, 131–3.

¹²² AGAD, RMKW, sygn. 100, k. 26–7 i 29–31.

¹²³ *Ibid.*, k. 28.

¹²⁴ *Ibid.*, k. 32–3; Dz.Pr.K.W. T. 3 Nr 34, 376–8.

¹²⁵ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 36.

¹²⁶ AGAD, RMKW, sygn. 100, k. 22; AGAD, RSiRMKW, sygn. 156, k. 14–6.

¹²⁷ AGAD, RSiRMKW, sygn. 155, k. 38 i 39–40. Por. raporty sekcji spraw wewnętrznych z 28 maja i 19 czerwca 1811 r. w sprawie tego projektu, *ibid.*, k. 41–2 i 43–4.

¹²⁸ *Ibid.*, sygn. 210, k. 35–6; Dz.Pr.K.W. T. 3 Nr 33, 353–7.

¹²⁹ AGAD, RMKW, sygn. 141, k. 14–6.

inne obiekty, mogli domagać się wynagrodzenia za nie, przy czym przyjmowane miały zostać wyłącznie roszczenia poparte dowodami, na przykład kwitami rekwizycyjnymi¹³⁰.

Był to jeden z ostatnich aktów prawnych odnoszący się do działalności KCL przed zajęciem Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie w 1813 r. 18 stycznia 1812 r. uchwalono jeszcze dekret ustalający zasady wynagrodzenia obywateli powiatów: czerckiego, orłowskiego, brzezińskiego i rawskiego za żywność i furaże dostarczane wojsku Księstwa Warszawskiego w czasie działań wojennych 1809 r., który zobowiązywał prefekta departamentu warszawskiego do ustalenia roszczeń obywateli i zaspokojenia ich, przy czym cena produktów była ustalona w relacji do cen targowych z 1809 r.¹³¹ Poza tym kilka dni później, 22 stycznia 1812 r., przyjęto przywołany już wcześniej dekret przyzwalający na przyjmowanie przez KCL roszczeń za materiały dostarczone na rzecz budowli fortyfikacyjnych również sprzed okresu ustanowienia KRZ¹³². Wreszcie 28 listopada 1812 r. Rada Ministrów dokonała rozszerzenia podstaw nadawania allewacji (ulg) w podatkach i innych ciężarach publicznych na tych wszystkich, którzy ponieśli znaczny uszczerbek w dochodach z powodu działań wojennych w 1812 r.¹³³, przy czym przyznawanie tej ulgi miało odbywać się na zasadach przewidzianych w dekreście z 17 grudnia 1810 r.¹³⁴, który odwoływał się do przypadków klęsk żywiołowych, a więc na przykład: nieurodzaju, niedosiewu, zniszczenia sprzężaju, zalewu łąk, opuszczenia roli przez chłopów lub z powodu ubóstwa¹³⁵.

7. Zakończenie

Konkludując powyższe rozważania, zwrócić należy uwagę na kilka kwestii wyłaniających się z przeprowadzonej analizy.

Po pierwsze, z pewnością na uznanie zasługuje już sam pomysł uregulowania spraw likwidacji szkód wojennych w Księstwie Warszawskim, na co niemały przecież wpływ miało ustawodawstwo francuskie stojące na gruncie słuszności roszczeń i wychodzące naprzeciw oczekiwaniom społecznym pod tym względem. Co prawda prace nad zorganizowaniem odpowiedniego organu zajmującego się tymi sprawami nie posuwały się początkowo dynamicznie, niemniej stale i już w 1809 r. stworzony został system, który od strony normatywnej w sposób wystarczająco spójny zapewnić miał zasady postępowania KCL w zakresie roszczeń.

System ten został oparty na powołanym do celów likwidacji roszczeń kolegialnym organie administracji państwowej, którego obszar działalności od strony przedmiotowej i podmiotowej pozostawał niezwykle rozbudowany. Jak wskazano wyżej, KCL składała się z nominowanych członków i wypełniała swoje obowiązki z wykorzystaniem rozwiniętego aparatu administracyjnego na podstawie ustalonej procedury, którą uznać można

¹³⁰ AGAD, RSiRMKW, sygn. 210, k. 37–8.

¹³¹ Bartel, Kosim i Rostocki, *Ustawodawstwo*, t. 3, 188–9.

¹³² AGAD, RMKW, sygn. 100, k. 39.

¹³³ Dz.Pr.K.W. T. 4 Nr 48, 419–20.

¹³⁴ Dz.Pr.K.W. T. 3 Nr 26, 125–31.

¹³⁵ Zob. Witkowski, *Sqdownictwo*, 158.

jeśli nie za wzorową, to z pewnością za przyzwoitą. Poza tym władze Księstwa reagowały na dynamicznie zmieniającą się sytuację i oczekiwania społeczne, czego rezultatem były postanowienia dekretów z lat 1810–1812, które nieznacznie modyfikowały zasady likwidacji roszczeń, mając na celu przyspieszenie postępowań w tych sprawach, które przez opieszałość organów terenowych pozostawały nierozpatrzone.

Po drugie, jeśli idzie o ocenę działalności KCL, wskazać można na opinię, jaką przed laty wystawił jej Józef Kaczkowski, który zwrócił uwagę, że „pomimo wydania przepisów o obrachowaniu i likwidacji strat, praca sama w tym kierunku nie posuwała się”¹³⁶, co spowodowane było głównie kolejnymi działaniami wojennymi przeciwko Prusom, Austrii i Rosji. Z pewnością ten ogólny pogląd uznać wypada za bliski faktom. Poza tym jednak trzeba stwierdzić, że ograniczona działalność KCL wynikała również z przesłanek natury personalnej, a mianowicie ożywionej rotacji kadrowej członków Komisji, co spowodowane było zarówno bieżącą sytuacją polityczną i militarną kraju, jak i faktem, że członkowie ci wykonywali nieraz również inne funkcje, zasiadając w innych organach lub prowadząc innego rodzaju działalność publiczną i prywatną w wojsku, wymiarze sprawiedliwości, gospodarce itp. Wobec często braku czasu na podołanie wszystkim tym obowiązkom członkowie Komisji nierzadko rezygnowali z udziału w jej pracach, a na ich miejsce nominowano nowych członków, którzy niejednokrotnie po niedługim czasie również występowali o zwolnienie ich z piastowanego stanowiska członka KCL. Sytuacja ta oczywiście nie sprzyjała wypracowaniu przez Komisję jednolitego stanowiska w powierzonych jej sprawach ani nie pozwalała zmotywować członków do zaangażowania się w jej prace.

Skutkiem kolejnych konfrontacji militarnych w interesującym nas okresie stały się dalsze niemałe potrzeby finansowe państwa, których ciężar ponoszenia spadał oczywiście na karb ludności Księstwa głównie w postaci gotowizny i produktów¹³⁷. Jak przytacza Rafał Kowalczyk, „[...] w 1811 roku wydatki na wojnę z Rosją wyniosły 88% dochodów budżetowych, a w 1812 r. wzrosły do 93%. Zaprzestano wypłacania żołdu, wstrzymano pensje urzędnikom, zamknięto wszystkie wydatki budżetowe, które nie były związane z przygotowaniem wojny”¹³⁸. Wydatki związane z wojną z Rosją nie ominęły również KCL, której działalność w tym czasie została znacznie ograniczona.

Po wkroczeniu wojsk rosyjskich do Księstwa w 1813 r. rekwizycje po raz kolejny stały się najbardziej uciążliwym problemem mieszkańców¹³⁹. Powszechne ubóstwo materialne ludności Księstwa potęgowało straty wynikające z obowiązku utrzymywania wojsk stacjonujących w kraju i armii przezeń przechodzących, rozpisywanie zaś przez prefektów i podprefektów kontyngentów żywności i furażu na powiaty i gminy – odbierane przez wojsko albo z magazynów, albo wprost od obywateli (często wśród nadużyć) doprowadzało mieszkańców do ruiny materialnej¹⁴⁰. Zmiana w stosunku do rekwizy-

¹³⁶ Kaczkowski, „Zasady”, 27.

¹³⁷ Kowalczyk, *Spoleczne skutki*, 129–30, 132 i 138–9.

¹³⁸ *Ibid.*, 117–8.

¹³⁹ Szerzej zob. Przygodzki, „Rekwizycje”, 12–140.

¹⁴⁰ Produkty wybierane były na podstawie taryfy ustanowionej 6 lutego 1813 r. w Płocku przez generalnego intendenta armii rosyjskiej J. Kankaryna i zatwierdzonej przez feldmarszałka Michaiła Kutuzowa. Postanowienia dotyczące rekwizycji potwierdzono po utworzeniu Rady Najwyższej Tymczasowej. Szczegółowe wykazy produktów dostarczonych przez poszczególne departamenty wojskom rosyjskim przywołuje Przygodzki, *Rada Najwyższa Tymczasowa*, 118–35.

cji przez rosyjskie wojska okupacyjne nastąpiła za sprawą dekretów cesarskich z 18 września 1813 r. i 13 lutego 1814 r., które, uwzględniając propozycje Rady Najwyższej Tymczasowej, „przynosiły dla kraju pewne ulgi, m.in. zakazywały rekwizycji wojskowych bez uprzedniej sankcji monarszej oraz znosiły dotychczasowe rekwizycje, czyli dostawy nadzwyczajne”¹⁴¹. Sprawa strat i rachunków likwidacyjnych z nich wynikających z okresu okupacji rosyjskiej miała stać się przedmiotem uwagi przyszłej komisji likwidacyjnej w Warszawie, co nastąpiło już w kolejnych latach po upadku Napoleona w 1815 r. i likwidacji Księstwa Warszawskiego¹⁴².

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

zespół nr 175, „Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego” [RSiRMKW], sygn. 24b, 154, 155, 156, 202, 210,

zespół nr 176, „Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego” [RMKW], sygn. 100, 141, 142.

Archiwum Państwowe w Lublinie [APL]

zespół nr 115, „Komisja Województwa Lubelskiego” [KWL], sygn. 563.

Źródła prawne

Bartel, Wojciech Maria, Kosim, Jan i Rostocki, Władysław, oprac. *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego: Akty normatywne władzy najwyższej*. T. 1: 1807–1808. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.

Bartel, Wojciech Maria, Kosim, Jan i Rostocki, Władysław, oprac. *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego: Akty normatywne władzy najwyższej*, T. 3: 1811–1812. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.

Mencel, Tadeusz i Kallas, Marian, oprac. *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*. T. 3, cz. 1. Warszawa: Wydawnictwa Sejmowe, 1995.

Mencel, Tadeusz i Kallas, Marian, oprac. *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*. T. 3, cz. 2. Warszawa: Wydawnictwa Sejmowe, 1996.

Pawłowski, Bronisław, wyd. *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*. T. 1, cz. 1. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960.

Pawłowski, Bronisław, wyd. *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*. T. 1, cz. 2. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.

Pawłowski, Bronisław i Mencel, Tadeusz, wyd. *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*. T. 2, cz. 1. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.

Pawłowski, Bronisław i Mencel, Tadeusz, wyd. *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*. T. 2, cz. 2. Toruń–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.

¹⁴¹ Gąsiorowska, *Rekwizycje*, 108.

¹⁴² Szerzej zob. Kaczkowski, „Zasady”, 28–35; Gąsiorowska, „Rekwizycje”, 110–27; Przygodzki, „Rekwizycje”, 138–9. Na temat likwidacji strat wojennych na Litwie po 1812 r. zob. Iwaszkiewicz, „Rejestracja”, 129–40.

Rostworowski, Michał, oprac. *Materiały do dziejów Komisji Rządzącej z r. 1807*. T. 1: *Dziennik czynności Komisji Rządzącej*. Kraków: Akademia Umiejętności i Towarzystwo Popierania Wydawnictw Akademii Umiejętności, 1918.

Akty prawa polskiego

- Dekret [z 13 maja 1808 r.] w sprawie ustanowienia Komisji Likwidacyjnej, jej kompetencjach i składzie osobowym (Dz.Pr.K.W. T. 1 Nr 11).
- Dekret [z 12 grudnia 1808 r.] o repartycji żywności i furazu dla wojsk Księstwa Warszawskiego w okresie od 1 stycznia 1809 r. do 31 października 1809 r. W: *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego. Akty normatywne władzy najwyższej*. T. 1: 1807–1808, oprac. Wojciech Maria Bartel, Jan Kosim i Władysław Rostocki, 165–7. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.
- Dekret [z 16 marca 1809 r.] dotyczący organizacji Komisji Likwidacyjnej (Dz.Pr.K.W. T. 1 Nr 11).
- Dekret [z 24 marca 1809 r.] w sprawie koekwacji szkód wojennych, jakie ponieśli obywatele Księstwa do 1 września 1807 r. (Dz.Pr.K.W. T. 1 Nr 11).
- Dekret [z 17 grudnia 1810 r.] dotyczący allewacji podatków w przypadku klęsk żywiołowych (Dz.Pr.K.W., T. 3 Nr 26).
- Dekret [z 29 grudnia 1810 r.] dotyczący terminów w związku z likwidacją pretensji do skarbu Ks. Warsz. (Dz.Pr.K.W. T. 3 Nr 26).
- Dekret [z 24 lipca 1811 r.] ustalający dzień 1 VI 1811 r. jako termin ostateczny wnoszenia do rad prefekturalnych pretensji do skarbu państwa (Dz.Pr.K.W. T. 3 Nr 34).
- Dekret [z 18 stycznia 1812 r.] ustalający zasady wynagrodzenia obywateli powiatów: czerskiego, orłowskiego, brzezińskiego i rawskiego za żywność i furaże dostarczane wojsku Księstwa Warszawskiego w czasie działań wojennych 1809 r. W: *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego. Akty normatywne władzy najwyższej*. T. 3: 1811–1812, oprac. Wojciech Maria Bartel, Jan Kosim i Władysław Rostocki, 188–9. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.
- Uchwała Rady Ministrów [z 28 listopada 1812 r.] stanowiąca o allewacji w podatkach (Dz.Pr.K.W. T. 4 Nr 48).

Akty prawa francuskiego

- Décret du 11 août 1792 relatif aux indemnités à accorder aux citoyens qui auraient perdu, dans le cours de la guerre, tout ou partie de leurs propriétés. W: *Collection générale des décrets rendus par l'assemblée nationale législative avec la mention des Sanctions & des Mandats l'exécution donnés par le Roi*, 103–5. Paris: Baudouin, 1792.
- Décret du comité militaire sur les places de guerre et postes militaires, lors de la séance du 5 juillet 1791. W: *Archives Parlementaires de 1787 à 1860 – Première série (1787–1799)*. T. 27: *Du 6 juin au 5 juillet 1791*, 727–41. Paris: Société d'Imprimerie et Librairie Administratives et des Chemins de Fer Paul Dupont, 1887.
- Décret du 8 juillet 1791, concernant la conservation et le classement des places de guerre et postes militaires, la police des fortifications et autres objets y relatifs. W: *Collection générale des décrets rendus par l'assemblée nationale législative avec la mention des Sanctions & des Mandats l'exécution donnés par le Roi*, 78–134. Paris: Baudouin, 1791.
- Décret du 14 août 1793 relatif aux indemnités à accorder aux habitants des frontières qui ont été dévastées par l'ennemi. W: *Collection complète des lois, décrets d'intérêt général, traités internationaux, arrêtés, circulaires, instructions, etc.* T. 6, 111–2. Paris: Sirey, 1825.
- Décret du 14 août 1793 relatif aux indemnités à accorder aux communes qui, l'année dernière ont éprouvé des pertes par l'invasion de l'ennemi. W: *Collection complète des lois, décrets*

d'intérêt général, traités internationaux, arrêtés, circulaires, instructions, etc. T. 6, 112. Paris: Sirey, 1825.

Décret du 5 prairial an XII qui accorde une indemnité aux habitants des départements du Pas-de-Calais, de la Seine-Inférieure, de la Manche et des Côtes-du-Nord qui ont éprouvé des pertes par les bombardements ou incursions des Anglais. W: *Bulletin des lois de la République Française: Contenant les lois rendues depuis le 28 floréal jusqu'au dernier jour complémentaire an XII*. No. 1 à 16. T. 1 Nr 4, 45–46. Paris: De L'imprimerie Impériale, 1804.

Loi du 19 Vendémiaire an VI relatif au mode de distribution des secours et indemnités à accorder à raison des pertes occasionnées par la guerre et les autres incidents imprévus antérieurement au 1er vendémiaire an VI [No. 1489]. W: *Bulletin des lois de la République Française*. T. 5 Nr 152, 6–12. Paris: Imprimerie nationale des lois, 1797.

Źródła drukowane

Fredro, Aleksander. „Trzy po trzy. Pamiętniki z epoki napoleońskiej”. W: Aleksander Fredro. *Dziela*. T. 11. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1880.

Gazeta Warszawska 97, 5 grudnia 1806 r.

[Niemcewicz, Julian Ursyn]. *Pamiętniki z czasów Księstwa Warszawskiego (1807–1809)*. Wyd. Aleksander Kraushar. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1902.

Opracowania

Babiński, Leon. „Rejestracja i indemnizacja strat wojennych w świetle ustaw wydanych: we Francji po r. 1814–15 i 1870–71, w Niemczech po r. 1870–71, w Austrii po r. 1866, w Rosji po r. 1904–05”. W: *Likwidacja skutków wojny w dziedzinie stosunków prawnych i ekonomicznych w Polsce*. T. 2, 9–91. Warszawa: Nakładem Wydziału Rejestracji Strat Wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej, 1917.

Bardach, Juliusz. „Themis a Clio, czyli o potrzebie podejścia historycznego w prawoznawstwie”. W: Juliusz Bardach, *Themis a Clio czyli prawo a historia*, 11–33. Warszawa: Liber, 2001.

Belostyk, Ryszard. *Fortyfikacje Księstwa Warszawskiego 1807–1813*. Przeł. Andrzej Szymański. Oświęcim: Napoleon V, 2018.

Boć, Jan. *Wyrównanie strat wynikłych z legalnych działań administracji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.

Cichoń, Paweł. „Wpływy francuskie w administracji Księstwa Warszawskiego”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 140, z. 1 (2013): 1–18. DOI: <https://doi.org/10.4467/20844069PH.13.001.1040>.

Cichoń, Paweł. „Zmiany prawnoustrojowe w «napoleońskim» Krakowie w latach 1809–1815”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 24 (2021): 31–48. DOI: <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-24-002>.

Czubaty, Jarosław. „Księstwo Warszawskie – pierwsze nowoczesne państwo polskie?” *Kwartalnik Historyczny* 125, z. 2 (2018): 365–401.

Eile, Henryk. *Dzieje administracji w wojsku Księstwa Warszawskiego. Zaopatrzenie wojska*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa Drukarnia Ministerstwa Spraw Wojskowych, 1928.

Gąsiorowska, Natalia. „Rekwizycje w Księstwie Warszawskim, okupowanym przez Rosję (1813–1815)”. W: *Likwidacja skutków wojny w dziedzinie stosunków prawnych i ekonomicznych w Polsce*. T. 2, 102–7. Warszawa: Nakładem Wydziału Rejestracji Strat Wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej, 1917.

- Handelsman, Marcelli. *Historyka zasady metodologii i teorii poznania historycznego*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1928.
- Henry, André. „La Révolution et la Réparation des Dommages de Guerre”. *Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Étranger* 39/40 (1916): 383–428.
- Iwaszkiewicz, Janusz. „Rejestracja i indemnizacja strat wojennych na Litwie po roku 1812”. W: *Likwidacja skutków wojny w dziedzinie stosunków prawnych i ekonomicznych w Polsce*. T. 2, 129–40. Warszawa: Nakładem Wydziału Rejestracji Strat Wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej, 1917.
- Jaworski, Władysław Leopold. *Nauka prawa administracyjnego. Zagadnienia ogólne*. Warszawa: Biblioteka Polska, 1924.
- Kaczkowski, Józef. „Zasady odszkodowania strat wojennych za czasów Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego”. *Sfinks. Miesięcznik Poświęcony Sprawom Społecznym, Literaturze i Sztuce* 10, z. 4 (1917): 17–35.
- Kallas, Marian. „Koncepcje organizacji nowoczesnej administracji w Księstwie Warszawskim”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F* 37 (1982): 189–210.
- Kallas, Marian. *Organy administracji terytorialnej w Księstwie Warszawskim*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1975.
- Knopp, Tomasz. „Prefekci Księstwa Warszawskiego. Przyczynek do portretu zbiorowego”. *Studia Historyczne* 55, z. 3–4 (2012): 357–70.
- Konarski, Marcin. „Publiczne posługi transportowe w okresie Księstwa Warszawskiego w świetle postanowień dekretu z dnia 22 maja 1810 r. «względem koni i podwód dostarczonych pod transporty i wojskowych»». *Czasopismo Prawno-Historyczne* 71, z. 2 (2019): 113–35. DOI: <https://doi.org/10.14746/cph.2019.2.5>.
- Konarski, Marcin. „Legal aspects of organising the administration of food for the army in the Duchy of Warsaw between 1807 and 1812”. *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przejściół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 17, z. 1 (2020): 99–128. DOI: <https://doi.org/10.32084/sawp.2020.15.1-6>.
- Konarski, Marcin. „Legal reforms of agrarian relations in the Duchy of Warsaw between 1807 and 1809”. *Studia Iuridica Lublinensia* 31, z. 1 (2022): 93–123. DOI: <https://doi.org/10.17951/sil.2022.31.1.93-123>.
- Koredczuk, Józef. „Związek reform prawa cywilnego z reformami administracyjnymi w Księstwie Warszawskim”. W: *Cywilizacja administracji publicznej. Księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadz. Uwr dra hab. Jana Jeżewskiego*, red. Józef Koredczuk, 233–41. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018.
- Kowalczyk, Rafał. „Aproprowiacja w armii Księstwa Warszawskiego w latach 1807–1809. Rola Michała Ambrożego Kochanowskiego”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 250, z. 4 (2014): 7–24.
- Kowalczyk, Rafał. „Społeczne skutki wojny roku 1812”. W: *Wojny i konflikty w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska. Aspekty społeczne i kulturowe*, red. Antoni Barciak, 116–46. Katowice–Zabrze: Studio NOA, 2020. DOI: <https://doi.org/10.34916/kes.2020.23.09>.
- Kraushar, Aleksander. „Sprawa likwidacji strat wojennych za Księstwa Warszawskiego (1807–1815)”. W: *Likwidacja skutków wojny w dziedzinie stosunków prawnych i ekonomicznych w Polsce*. T. 2, 93–102. Warszawa: Nakładem Wydziału Rejestracji Strat Wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej, 1917.
- Krzos, Kazimierz. *Z księciem Józefem w Galicji w 1809 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1967.

- Krzymkowski, Marek. „Postępowanie o uchylenie immunitetu urzędnikom administracji powiatowej i miejskiej departamentu poznańskiego w Księstwie Warszawskim”. *Studia Iuridica Lublinensia* 25, z. 3 (2016): 485–96. DOI: <https://doi.org/10.17951/sil.2016.25.3.485>.
- Michalska-Badziak, Ryszarda. „Dobra publiczne, świadczenia publiczne, obowiązki publiczne”. W: *Prawo administracyjne. Pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*, red. Małgorzata Stahl, 107–12. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Mielnik, Marcin. „Organizacja, kompetencje i działalność władz policyjnych czasów Komisji Rządzącej (14 stycznia – 5 października 1807 r.)”. *Studia Prawnoustrojowe* 8 (2008): 303–16.
- Monteskiusz [Montesquieu, Charles]. *O duchu praw*. Przeł. Tadeusz Boy-Żeleński. Kraków: „Zielona Sowa”, 2003.
- Nowicki, Ryszard. „Wizerunek Napoleona w świetle «Mowy Hrabi Skórczewskiego» z roku 1809”. *Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej* 13 (2007): 27–33.
- Przygodzki, Jacek. „Rekwizycje w Księstwie Warszawskim w okresie rosyjskich rządów okupacyjnych”. *Annales Universitatis Wratislaviensis* 2294 (2001): 125–40.
- Przygodzki, Jacek. *Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego 1813–1815. Organizacja i działalność*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- Rosner, Anna. „Sędziowie i urzędnicy sądów pokoju w Księstwie Warszawskim”. *Przegląd Historyczny* 79, z. 4 (1988): 659–84.
- Rundstein, Szymon. *Szkody wojenne. Teoria nadzwyczajnych indemnizacji w prawie publicznym*. Warszawa: F. Hoesick, 1916.
- Rundstein, Szymon. *Szkody wojenne a współczesne prawo narodów*. Warszawa: Wydział Rejestracji Strat Wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej, 1917.
- Salmonowicz, Stanisław. „Krystian Bogumił Steiner (1746–1814). Zapomniany krytyk Naruszewicza”. *Kwartalnik Historyczny* 67, z. 1 (1960): 134–45.
- Senkowska-Gluck, Monika. *Donacje napoleońskie w Księstwie Warszawskim. Studium historyczno-prawne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1968.
- Sobociński, Władysław. *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.
- Strzeszewski, Czesław. *Kryzys rolniczy na ziemiach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807–1830*. Lublin: Drukarnia Państwowa, 1934.
- Szalewska, Małgorzata. „Ciężary i świadczenia publiczne”. W: *Prawo administracyjne materialne*, red. Roman Hauser, Zygmunt Niewiadomski i Andrzej Wróbel, [seria] *System Prawa Administracyjnego*. T. 7, 533–60. Warszawa: C.H. Beck / Instytut Nauk Prawnych PAN, 2017.
- Topolski, Jerzy. *Metodologia historii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Willaume, Juliusz. „Przesilenie w ministerstwie policji Księstwa Warszawskiego”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F* 18 (1963): 95–116.
- Witkowski, Wojciech. *Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1807–1867*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Zimmermann, Marian. *Wywłaszczenie. Studium z dziedziny prawa publicznego*. Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1933.
- Zych, Gabriel. *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1961.
- Zych, Gabriel. *Rok 1807*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1957.